

Etnički identitet Hrvata u Starčevu¹

Dalibor Mergel*

Sažetak

Rad je rezultat istraživanja obavljenog u banatskome naselju Starčevu, prigradskom mjestu pokraj Pančeva. U spomenutoj je sredini autor prepoznao visoki stupanj pluralnosti, kao i prisutnost interaktivnih i komunikacijskih međuidentitetskih sporazuma koji se uspostavljaju na nacionalnoj, religijskoj, lokalnoj i regionalnoj razini. Pitanja koja se pokreću odnose se na to kako etnički Hrvati danas definiraju sebe i svoje mjesto u toj šarolikoj i višenarodnoj sredini, u kakvom su odnosu s ostalim zajednicama, na koji se način razgraničavaju od drugih i sl. Tijekom interpretacije dobivene građe razmotreni su i promišljeni parametri poput etničkog, religijskog, kulturnog, političkog i jezičnog identiteta, osjećaja pripadnosti, identitetskih obilježja, granica, etničke distance, stereotipa, stupnja asimilacije i etničkog miješanja. Jedna od autorovih namjera bila je i upoznavanje šire akademske zajednice s načinima istraživanja s pripadnicima do sad u manjoj mjeri prepoznatih etničkih skupina u Banatu, i mogućnostima primjene relevantnih teorija u analizi prikupljenog etnografskoga materijala.

Ključne riječi: banatski Hrvati, Starčevo, identitet.

Uvod

Stanovništvo multietničke i multikonfesionalne Vojvodine smatra se i istodobno samopredstavlja kao nezainteresirano za proizvodnju unutarnjih podjela, tolerantno i imuno na podjele. Nacionalna i vjerska heterogenost ipak izlazi na svjetlost dana u turbulentnim vremenima. Eskalacija sukoba visokog intenziteta u Vojvodini se nije, na sreću, dogodila, ali će ovo istraživanje pokazati da su devedesete godine vrijeme u kojem su oživjela etnička trvenja i nestabilnosti u mješovitim zajednicama. Do manifestacije i reprodukcije podjela upravo dolazi u uvjetima u kojima postoje

---

* student prve godine master studija na Odjelu za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Beogradu

¹ Rad je napisan na temelju diplomskog rada obranjenog 17. rujna 2015. na Filozofskom fakultetu u Beogradu na Odjelu za etnologiju i antropologiju pod mentorstvom dr. sc. Saše Nedeljkovića. Odgovarajućim prilagodbama i kraćenjima uobličena je u izvorni znanstveni članak.

kontakti i miješanja, a distinkcije pažljivom istraživačkome oku ne promiču niti u mirnodopskom vremenu. Prvo svojstvo etniciteta, etničke pripadnosti, jest „sustavna razlikovnost onih koji pripadaju skupini i onih koji joj ne pripadaju, insajdera i autsajdera, ‘nas’ i ‘njih’“ (Eriksen 2004, 41). Preduvjet za pojavljivanje navedene dihotomije je prisutnost društvene interakcije. Barth stoga tvrdi da etničke distinkcije ne ovise o odsustvu interakcije i društvenoga prihvaćanja, već predstavljaju same temelje na kojima su izgrađeni sveobuhvatni društveni sustavi, istodobno navodeći da kulturne razlike mogu opstojati unatoč međuetničkom kontaktu i uzajamnoj ovisnosti pojedinih skupina (usp. Bart 1997, 214). Mjesta u okolici Pančeva su zbog osobitog i kompleksnog etničkog amalgama koji postoji na ovome području, stoga veoma pogodna za istraživanja interetničkih odnosa i etnonacionalnih identiteta.

Široki spektar etničkih skupina u Banatu upotpunjuje i nazočnost hrvatske zajednice. Njezini pripadnici su na teritoriju grada Pančeva u najvećoj mjeri koncentrirani u samoj Općini kao skoriji doseljenici i u naseljenom mjestu Starčevu gdje većinski pripadaju starosjedilačkom življu. Njihova kolonizacija započinje u drugoj polovici XVIII. stoljeća, a pojedinačno naseljavanje se nastavlja i kroz čitavo XIX. stoljeće (usp. Bukurov 1970, 17). Interesantno je da je unatoč velikome postotku Hrvata u mjestu, njihov udio u kolonizaciji bio gotovo zanemariv poslije Drugoga svjetskog rata (usp. Andrejić 1997, 12). Njihov organizirani priljev se tada zaustavlja, ali je tu ipak bio određen broj pojedinačno doseljenih hrvatskih obitelji. Od toga perioda počinje intenzivno miješanje Hrvata i ostalih mještana Starčeva, ponajviše Srba. Šezdesetih godina, otvaranjem tvornica između Pančeva i Starčeva, dolazi do ekspanzije naselja i rasta broja stanovnika, a međuetnički kontakti počinju bujati. Raspad bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i tranzicija iz socijalizma u kapitalizam izazvala je nove promjene i, čini mi se, potaknula asimilaciju i akulturaciju Hrvata.

Unatoč živome zanimanju etnologa za starčevačko kulturno nasljeđe oličeno u tradicionalnoj nošnji i plesovima, do danas su izostala istraživanja lokalne hrvatske zajednice u Starčevu koja bi ju sagledala kroz suvremenu antropološku prizmu. Stoga sam odlučio baviti se mjestom koje etnički Hrvati danas imaju u tako šarolikim i multikulturnim sredinama kao što su Starčevo, Banat i Vojvodina, njihovim odnosima s ostalima, kriterijima pripadnosti danoj grupi, međuetničkim kontaktima i sl.

Zemljopisne i povijesne značajke Starčeva

Zemljopisni položaj naselja i njegov povijesni razvoj

Starčevo se nalazi u južnom dijelu Banata, jugoistočno od Pančeva od koga je udaljeno oko devet kilometara. Osnovano je na najnižem dijelu lesne terase, na apsolutnoj visini od 74 metra (usp. Andrejić 1997, 8). Južno od njege je Omoljica, odakle se dalje može otići u Ivanovo ili Banatski Brestovac. Zapadno od mjesta poljske ceste vode u Dolovo odnosno Bavanište, a istočno je rijeka Dunav koja predstavlja prirodnu barijeru prema užoj Srbiji i beogradskim naseljima. Pančevačka Juž-

na industrijska zona nalazi se između prvih starčevačkih kuća i pančevačke Mjesne zajednice Vojlovica.

Naseljeno mjesto Starčevo od iznimne je arheološke vrijednosti, a po nalazištu pod nazivom Grad kod Starčeva, jedna od kultura srednjega neolita dobila je ime Starčevačka kultura (Potpara et al. 2010, 10). „Prvi podaci o današnjem Starčevu jesu iz XVIII. stoljeća. Godine 1717. Starčevo je imalo 50, a 1727. 38 domova“ (Bukurov 1970, 17). Na ugarskim mapama Starčevo je obilježeno kao Tárcsó ili Sztarcsova, a u vrijeme njemačke okupacije administrativno se vodilo kao Startschowa.

Pučanstvo

„Najvjerojatnije je da su naselje osnovali migranti iz Srbije, doseljeni seobom Srba pod Arsenijem Čarnojevićem i da je nastalo između 1690. i 1716. godine“ (Andrejić 1997, 9). Osnutak Banatske vojne granice pratilo je naseljavanje graničara iz Pomorišja i Potisja u Starčevo. Međutim, 1761. kreće naseljavanje Nijemaca invalida² i manjeg broja Slovaka i Čeha. Godine 1764. selo već ima 114 porodica, od kojih 28 graničarskih i 86 seljačkih³ (usp. Bukurov 1970, 17). Najveći val hrvatskih pridošlica, kako je već rečeno, zabilježen je između 1788. i 1792. „U isto vrijeme doseljavaju se i srpske obitelji, u znatno manjem broju u odnosu na Hrvate, ali iz iste matice kolonizacije⁴. Manji broj srpskih i hrvatskih obitelji doseljen je tada i iz Bosne“ (Andrejić 1997, 10). U Starčevu postoji legenda o tome kako su se mnoge srpske obitelji tada pokatoličile i „izgubile“ svoju etničku pripadnost iz ekonomskih razloga, jer je Hrvatima pored zemlje sljedovala i besplatna izgradnja kuća i poljoprivredna mehanizacija. Kao argumentacija za to nabrajaju se prezimena Hrvata starosjedilaca u Starčevu osobita i za srpske sredine⁵, uz napomenu da su to neka da sigurno bili Srbi. Potvrdu za ovu tezu nisam našao niti u jednome službenom dokumentu u arhivu rimokatoličke župe⁶. To ne znači da pojedine obitelji doista u određenom povijesnome trenutku nisu promijenile vjeru, ali to se svakako nije dogodilo u Starčevu. Dobivanje graničarskoga statusa nije bilo uvjetovano prihvaćanjem katoličanstva, a dokaz za to su brojna većinski pravoslavna graničarska naselja u Banatu koja su u to vrijeme postojala, kao i više dominantno protestantskih mjesta

² Državne i vojne vlasti Habsburške Monarhije su na mjesto onih koji nisu prihvatili službu u granici naselile islužene vojnike, njemačke ratne veterane invalide iz invalidskih domova u Beču, Pešti, Pragu i Ptuj, kao i iz samog Njemačkog carstva (usp. Pecinjački 1982, 19).

³ U pitanju je vrijeme u kom je stvarana Vojna granica. Stanovništvo se opredjeljivalo hoće li zadržati seljački status, što je bila dominantna odlika puka koji je naseljavao Provincijal tj. područje izvan Vojne granice, ili će prijeći u vojnu službu. Za razliku od seljaka koji su bili podčinjeni habsburško-me feudalnom sustavu i stoga bili izloženi eksploataciji od strane feudalaca, militari ili graničari su pored obveznog ratnog angažmana imali brojne privilegije i mogli slobodnije živjeti i raspolagati imanjem.

⁴ Misli se na lički, ogulinski, otočacki i gačacki puk Hrvatsko-slavonske Vojne krajine.

⁵ Kao što su primjerice Petrović, Pavlović, Rajković i dr.

⁶ Imao sam увид u evidenciju konvertita tj. onih koji su prešli na katoličanstvo, matice rođenih, vjenčanih i umrlih kao i u Status animarum (Stanje duša ili knjiga župljana) koji datira iz 19. stoljeća.

(usp. Slavnić 2014, 108). Dakle, „kolonizacijom su sva domaćinstva dobila po 30 katastarskih jutara zemlje, od kojih su 24 k.j. bile oranice, a 6 k.j. pašnjaci“ (Andrejić 1997, 10). Loši ekonomski uvjeti u drugoj polovici XIX. stoljeća natjerali su brojne obitelji, većinom hrvatske, da isele u Sjedinjene Američke Države. Poslije Drugoga svjetskog rata Starčevo napuštaju Nijemci, a na njihovo mjesto već u veljači 1946. dolaze kolonisti, i to iz uže Srbije, poglavito iz Šumadije i okolice Lazarevca. Sporadična doseljavanja su uslijedila i pedesetih godina, a najveći udio kod novih mještana čini tada stanovništvo pirotskog kraja. „Godine 1961. u Starčevu je registrirano 4864 stanovnika, od kojih 3409 Srba, 1001 Hrvat, 183 Nemca i 122 Mađara“ (Bukurov 1970, 17). Ubrzana industrijalizacija i urbanizacija utječe na to da Starčevo i u narednim desetljećima bude osobito privlačno za nastaniti se, tako da se stvaraju i novi kvartovi u samome naselju. Područni odjel Republičkoga zavoda za statistiku u Pančevu dostavio mi je na moj zahtjev i najnovije podatke s popisa stanovništva održanog 2011. godine⁷. Starčevo je tada brojalo 7473 mještana među kojima se 6325 izjasnilo kao Srbi, 241 kao Hrvati, ima 98 Roma, 82 Mađara, 60 Slovaka, 48 Makedonaca i 32 Crnogorca. Regionalno izjašnjenih ima 63, neizjašnjenih 261, a u rubrici nepoznato nalazi se 151 stanovnik.

Doseljavanje Hrvata u Vojvodinu

Hrvati u Vojvodini predstavljaju heterogenu manjinsku zajednicu, nastanjenu u različitim razdobljima pod različitim subetničkim imenima i s raznolikim dijalektalnim značajkama. Mnogobrojne su razlike, uz teritorijalnu i političko-administrativnu odvojenost u pojedinim vremenima, utjecale da hrvatske subetničke grupe u Vojvodini budu sudionici posebnih povijesnih procesa uključenja u suvremenu hrvatsku naciju (usp. Bara i Žigmanov 2009, 11). Zbog raštrkanosti i međusobne diferenciranosti hrvatskih etničkih skupina u Vojvodini, treba reći nešto više o povijesnim procesima formiranja i razvoja ove zajednice. Važno je imati u vidu i suvremene tendencije transformacije, kulturne i političke konsolidacije, asimilacije i depopulacije kojima je izložen hrvatski etnički korpus.

U Srijemu se prisutnost Hrvata bilježi još u srednjem vijeku. Područje je povremeno bilo u sastavu Hrvatskoga Kraljevstva, a zajednica tamo uspijeva se održati i nakon ratova s Osmanlijama ponajviše zahvaljujući djelovanju Katoličke crkve. Pri-pajanje dijelova Srijema Ugarskoj i kasnije stvaranje Vojne krajine pogodovalo je novom priljevu hrvatskoga življa (usp. *ibid.* 17). U XVI. i XVII. stoljeću na područje Bačke pristižu doseljenici iz Slavonije i Bosne. Tada tamo dolaze i Bunjevci, etnička skupina koja danas prolazi kroz fazu konstrukcije vlastitoga nacionalnog identiteta. Šokci su se u bačko Podunavlje i dijelove Srijema također doselili u spomenutom

⁷ Podaci o nacionalnoj pripadnosti stanovništva na teritoriju grada Pančeva prikupljeni na Popisu stanovništva 2011. godine.

periodu, ali se većina njih i dalje identificira s Hrvatima. U kolokvijalnom govoru srpskog seoskog stanovništva u Vojvodini, ustalio se subetnonim Šokac kojim se obilježava bilo koji pripadnik hrvatskoga naroda.⁸

Hrvati u vojvođanski Banat u većem broju dolaze u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Do tada su tu živjeli malobrojni Šokci, doseljeni za vrijeme Osmanlija. Naseļavanje Hrvata nije išlo istodobno, a doseljenici nisu potjecali iz istih sredina (usp. *ibid.*). Štokavci s Korduna, područja oko Bihaća, iz Like, Gorskog kotara i Dalmacije, u većem broju dolaze u Perlez, Opovo, Glogonj i Starčevo potkraj XVIII. stoljeća, dok u to vrijeme i početkom XIX. stoljeća Marija Terezija dodjeljuje srednjebanatske posjede predijalcima, kajkavcima iz Turopolja i okolice Topuskog i Pokuplja.

Nacionalni pokreti u Ugarskoj od prve polovine XIX. stoljeća utječu na stvaranje jačeg osjećaja nacionalne svijesti kod slavenskoga življa, pa i Hrvata. Tada se otvaraju čitaonice, osnivaju udruge, listovi i tiskaju knjige s nacionalnim predznakom. U Bačkoj je to išlo teže zbog mađarizacije, u Srijemu lakše zbog povezanosti s Hrvatskom, a udaljenost Banata, malobrojnost i osobitost hrvatske etničke skupine u toj regiji, utjecali su da do ozbiljnijega nacionalnog organiziranja ne dođe. U Starčevu se 1905. osniva Hrvatsko pjevačko društvo Starčevo, u Boki 1912. Građanska čitaonica, a drugdje se Hrvati društveno angažiraju skupa s ostalim narodima (usp. *ibid.* 32). Nakon prekida uslijed Prvoga svjetskog rata, dolaze dvadesete i tridesete godine XX. stoljeća u kojima jačaju političke, kulturne, prosvjetne i gospodarske aktivnosti vojvođanskih Hrvata. Poslije Drugoga svjetskog rata i oslobođenja Jugoslavije, Hrvatima je dan status konstitutivnog naroda i stavljeni su u ravnopravni položaj s ostalima. Na prvom poslijeratnom popisu 1948. godine, u Vojvodini je bilo 134.232 Hrvata (usp. *ibid.* 45). Mnoge prijeratne hrvatske nacionalne institucije je integralistička kulturna politika Jugoslavije onemogućila da nastave s radom, a osnivanjem folklornih ansambala i održavanjem smotri folkloru diljem zemlje kanalizirane su potrebe za okupljanjima u udruge po nacionalnome ključu. Katolička je crkva u tom kontekstu možda dobila dodatni prostor za rad na nacionalnoj mobilizaciji Hrvata preko etnokonfesionalne identifikacije.

Početakom devedesetih godina, Srbija ukida jednopartijski sustav i tu se otvara mogućnost za formiranje političkih stranaka koje bi branile interese različitih društvenih skupina, tako da tada predstavnici hrvatske zajednice osnivaju Demokratski savez Hrvata u Vojvodini. To je razdoblje bilo vrlo teško za ostvarivanje građanskih i manjinskih prava na cijelom teritoriju bivše Jugoslavije, a u tom smislu bili su oštećeni i vojvođanski Hrvati, od kojih je prema neslužbenim procjenama između 35 i 40 tisuća (*ibid.* 57) moralo napustiti svoja prebivališta. Nakon 2000. godine Hrvati se institucionalnim sredstvima pokušavaju izboriti za prepoznavanje i priznavanje zakonom zajamčenih prava.

⁸ I Hrvate u Starčevu su u prošlosti tako nazivali njihovi susjedi srpske nacionalnosti.

Hrvati u Starčevu

Južni dio Banata imao je još mnogo puste zemlje krajem XVIII. stoljeća, pa su se tako Hrvati, uz pomoć austrijskih vlasti⁹ iz Like, Modruša, Ogulina, s Korduna i iz Bosne tada naselili u Starčevo. Određen broj hrvatskoga stanovništva dolazi i kasnije, a kako je mjesto poprimilo oblik prigradskoga naselja, u drugoj polovici XX. stoljeća život u njemu potražili su ljudi iz svih krajeva bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, pa tako i Hrvatske.

Hrvati su kod naseljavanja uživali iste privilegije kao i ostali graničari (usp. Andrejić 1997, 10). Zemljoradnika s velikim posjedima danas među njima nema mnogo, tako da poput ostalih većinom rade u različitim privatnim i državnim poduzećima. Oni su svakako pretrpjeli i velike promjene u govoru, jer su u zavičaju pretežito bili štokavci, a narječje im je bilo ijekavsko i ikavsko. Mnoge obitelji su dugo njegovale ikavicu (Erdeljanović 1992), ona je s vremenom skoro posve zaboravljena, mada se neki njezini prežici i danas mogu zapaziti.

Prva iseljavanja Hrvata iz Starčeva su zabilježena početkom XX. stoljeća, kada je veliki broj njih trbuhom za kruhom morao odseliti u Sjedinjene Američke Države (usp. Potpara et al. 2010, 19). U međuratnom periodu, poduzetniji Hrvati naklonjeni obrtu i trgovini počinju odlaziti u veće centre poput Pančeva i Beograda, ali prije svega u Zagreb. Ta tendencija prepoznaje se i poslije Drugoga svjetskog rata, osobito šezdesetih godina. Nezavisna Država Hrvatska je 1942. godine pozivala Hrvate iz Starčeva na kolektivno preseljenje u Hrvatsku, što su oni odbili. U to ih je vrijeme njemačka uprava u priličnome broju slala na prisilni rad jer nisu željeli služiti u okupacijskoj vojsci (usp. Bara 2015, 37). Njemačke obitelji nakon oslobođenja ubrzano su napustile mjesto nastanivši se u svojoj matičnoj državi. Tijekom masovnog odlaska na rad u inozemstvo, njihov primjer slijede i brojni Hrvati, osobito oni koji su potjecali iz mješovitih hrvatsko-njemačkih obitelji. Blizina grada, kao i socijalistička praksa dodjele stanova radnicima državnih poduzeća, utjecali su na to da mnogi presele u Pančevo. Što se tiče razmjene kuća devedesetih godina sa Srbima iz Hrvatske, zabilježio sam samo dva slučaja u Starčevu.

Rodbinske veze među Hrvatima vremenom su postale izrazito tijesne, pa je zato postala česta pojava sklapanja brakova između Hrvata i lokalnih Nijemaca. Oni su živjeli u susjedstvu, u Gornjem kraju¹⁰ koji nije bio nastanjen srpskim pravoslavnim življem, a imali su i zajedničku crkvu. Bračne veze sa Srbima i ostalima bivaju aktualne tek nakon 1945. i ubrzo postaju uobičajene. Kad su druga mjesta u pitanju, starčevačke hrvatske obitelji bračnim su vezama vremenom rodbinski postale bliske s Hrvatima Opova, Surčina, Perleza, Borče, Glogonja, Novog Slankamena itd.

⁹ „Državne i vojne vlasti Habsburške Monarhije poticale su kolonizaciju težeći da ispune ratovima i bolestima ispražnjen prostor ka granici Osmanskoga carstva i nasele stanovništvo koje bi ulaskom u specifični militaristički sustav vojne granice predstavljalo vjernu, jeftinu i kvalitetnu vojsku koju bi Monarhija pored granice ka Osmanlijama koristila i na svim bojištima Europe“ (Micić 2014, 187).

¹⁰ U novije vrijeme često nazivan Hrvatskim krajem, dok za dio mjesta prema Pančevu, Donji kraj, u kome su tradicionalno živjeli Srbi, pojedini kažu Srpski kraj.

Što se društvenoga organiziranja tiče, Hrvati su većinom bili okupljeni oko rimokatoličke crkve. Župa je osnovana 1767. godine, a današnja, treća po redu crkva na tome mjestu, izgrađena je 1867. Hrvatski odjel osnovne škole je postojao sve do polovice XX. stoljeća, ali je ukinut. Prva ozbiljnija okupljanja Hrvata u Starčevu otpočela su 1905., kada je osnovano Hrvatsko pjevačko društvo Starčevo. Godine 1919. dolazi do organizirane pobune lokalnih Hrvata zbog poziva za vojsku koji su upućivani samo pripadnicima njihove zajednice (usp. Potpara et al. 2010, 19). Između druge polovice dvadesetih godina i početka Drugoga svjetskog rata, u Starčevu je djelovalo nekoliko hrvatskih političkih, obrtničkih i prosvjetnih udruga. Od jeseni 1944. i oslobođenja Banata, tamošnji Hrvati se masovnije uključuju u jedinice Narodnooslobodilačke vojske sudjelujući u završnim ratnim operacijama u kojima neki stradaju, dok je dio likvidiran 1944. i 1945. pod optužbom za suradnju s okupatorom (usp. Bara 2015, 38). Za vrijeme socijalizma stoga se priličan broj Hrvata priklonio Savezu komunista Jugoslavije. Pedesetih godina XX. stoljeća u okviru Doma kulture osniva se i lokalna folklorna skupina kojoj se pridružuju samo etnički Hrvati. Društvo je njegovalo tradicionalnu nošnju i plesove i nastupalo na brojnim smotrama diljem Jugoslavije i svijeta. Sedamdesetih godina nova generacija igrača postaje etnički mješovitija, a stara postavka polako prestaje s aktivnostima.

Nakon demokratizacije političkoga života devedesetih godina, Hrvati u Starčevu nisu se politički udružili. Opredjeljivali su se za one opcije koje nisu kao svoju glavnu zadaću imale obranu manjinskih prava. Bio bi, međutim, veoma koristan uvid u rezultate parlamentarnih izbora u Srbiji 1990. godine na osnovi kojih bi se moglo sigurno ustvrditi koliko glasova je u Starčevu osvojio Demokratski savez Hrvata u Vojvodini. Mada među članstvom savjeta mjesne zajednice vlada etnička raznolikost, nitko od njih se u kampanji nije zalagao za obranu bilo čijih nacionalnih interesa.

Broj izjašnjenih Hrvata je do prve polovice XX. stoljeća stabilan, nakon čega lagano opada. Početkom 1940-ih broj Hrvata se procjenjivao na oko 1300. Službenim popisima u poraću zabilježeno je 1948. godine 1114 Hrvata, da bi ih 2002. bilo tek 349 (usp. Bara 2015, 38). Ovim informacijama dodao bih podatke iz davne 1836. koji se nalaze u župnoj arhivi. Među rimokatolicima je u selu onda bilo 699 Nijemaca i 1521 Hrvat. Kako sam u prethodnome poglavlju već naznačio, 2011. godine je tamo živio 241 Hrvat.

Istraživanje

Dosadašnja proučavanja

Ne može se poreći da je Starčevo bilo česta destinacija domaćih etnologa u XX. stoljeću koji su tu obavljali terenski rad i prikupljali građu za svoja istraživanja različitih vrsta. To i ne treba toliko čuditi s obzirom na dugotrajnu opredijeljenost domaće znanosti za izučavanje seoskih sredina, prošlosti, „izvorne“ kulture i tradicije i sl. Međutim, Hrvati u Starčevu bili su zanimljivi dvadesetih godina i Jovanu

Erdeljanoviću, zauzevši posebno mjesto u njegovim etnogenetskim prikazima Srba u Banatu (1992). Kada bi se iz današnje perspektive kritički sagledao njegov osvrt na hrvatsku etničku skupinu koja je u pojedinim mjestima u to vrijeme skupa sa Srbima i ostalima bila prisutna u većem broju nego danas, na taj segment rada bi se mogle uložiti opravdane primjedbe. Važno je imati u vidu kontekst i motive s kojima je Erdeljanović započeo svoje istraživanje u Banatu. Osoba koja je skupa s Maticom srpskom i Akademijom znanosti u Beogradu inicirala početak proučavanja srpskoga puka u Banatu u jesen 1922. godine, bio je Jovan Cvijić (usp. *ibid.* 8). Ako Cvijića promatramo u danom kontekstu kao znanstveni autoritet, i istodobno uvažimo nedavno iznesene analize ideološkoga zaleđa njegovih antropogeografskih i etnopsiholoških istraživanja na prostorima Balkana (Pišev 2010), Erdeljanovića možemo označiti kao jednog od provoditelja misije koja je „podrazumijevala znanost u službi punog ostvarenja srpskih hegemonističkih planova“ (*ibid.* 71). Zbog toga zasigurno u Erdeljanovićevoj studiji nije bilo mjesta za neslavenske narode, pa ni Bugare, Slovake, Čeha i ostale stanovnike Banata s kojima su Srbi bili u dugogodišnjem međukulturnom kontaktu i dijalogu, dok predstavljanje hrvatskoga življa obiluje negativnim stereotipima koje je prikupio od srpske skupine. Tako je o Šokcima u Perlezu poslije opaske o njihovu mješovitom etničku podrijetlu, pribilježio da se za njih tvrdi da su „uvijek bili najgori i najopasniji neprijatelji pravoslavnim Srbima“ (Erdeljanović 1992, 375). Kad je Starčevo u pitanju, u tom dijelu Erdeljanović nije bio toliko ekstreman, ali je pored izjava kazivača o Hrvatima kao marljivim i čistim, naveo da su oni kao skupina zbog svoje sklonosti alkoholizmu znatno ekonomski oslabjeli (usp. *ibid.* 213). Autostereotipi o Srbima su slučajno ili namjerno izostali, a u prikazu hrvatskih obitelji susjedne Omoljice govori se o brojnim „pošokćenim“ ili „ponijemčenim“ rodovima (*ibid.*). Krivnju za nekritičko predstavljanje podataka dobivenih od kazivača, najviše možda snose priređivači Erdeljanovićeve knjige koji su sve njegove nalaze s terena istrgli iz konteksta i bez odgovarajuće obrade ili napomene ih objavili 70 godina kasnije, početkom devedesetih godina.

U isto vrijeme hrvatski društveni znanstvenici kao što su Ante Jagić (1929), a kasnije Petar Pekić (1930) i Ante Messner-Sporšić (1931), zanimaju se za svoje banatske sunarodnjake donoseći u radovima podatke o njihovoj brojnosti, nacionalnoj svijesti, osobinama i običajima. Pored zasluga za to što su među prvima upoznali širu hrvatsku javnost s drevnim ograncima svojega naroda u Banatu, može im se zamjeriti površnost i šturost u opisima, jer je činjenica da se nitko od njih nije dugo zadržavao na terenu, niti je u spomenutim studijama težio posvetiti pozornost svakoj zajednici ponaosob. Veća je korist u tom smislu dolazila od putopisnih izvješća, poput napisa Toše Iskruljeva (1931) koji je posjetio različita sela na jugu Banata i zabilježio vrijedne podatke o hrvatskome življu koje ih je nastanjivalo. Međutim, prvotno razmotreni opći prikazi ipak mogu poslužiti kao svjedočanstvo o ranijoj većoj zastupljenosti Hrvata u Banatu i njihovoj unutarnjoj etničkoj heterogenosti. Sredinom sedamdesetih godina, etnologinja Mirjana Maluckov je u okviru projekta „Putovima Erdeljanovića poslije 50 godina“ istraživala starčevačku nošnju Srba i Hrvata, a rezultati tog pothvata objavljeni su tek dvadesetak godina kasnije (1995). U jeku

procesa revitalizacije nacionalnih i vjerskih osjećaja početkom devedesetih godina, raslo je i zanimanje javnosti u Hrvatskoj za zajednice Hrvata koje žive izvan granica te države. Jedan od aktivnih nacionalnih djelatnika koji je često objavljivao članke o hrvatskoj dijaspori bio je i Stjepan Krpan. On se potrudio da, kombinirajući različite izvore, napiše, a potom i objavi tekst o Hrvatima u Banatu koji je predstavio na jednom znanstvenome skupu u Zagrebu (1990). Nakon toga, barem što se tiče radova koji obuhvaćaju i Starčevo, zavladao je zatišje. Etnolog Ivan Terzić obavio je najskorije terensko istraživanje koje se odnosilo na tradicionalne starčevačke hrvatske nošnje (2011).

Ovim kratkim i možda nedovoljno potpunim prikazom, želio sam ukazati na činjenicu da se do sada građa i etnografski materijal prikupljen u Starčevu nije interpretirao uz primjenu suvremenih teorijskih postavki. Primat su imale isključivo teme vezane uz etnokulturno nasljeđe, koje je po mojem mišljenju legitimno proučavati, ali ne bez kontekstualizacije. Etnografski prikaz je jedna od početnih faza nakon koje dolazi tumačenje i objašnjavanje. To ću načelo primijeniti, kako bih za razliku od svojih prethodnika pokazao da se teorije o etnicitetu mogu testirati u antropološkoj studiji posvećenoj jednoj maloj etničkoj zajednici.

Teorijski okvir

Valjalo bi na početku ukratko teorijski obrazložiti operativne pojmove kojima se koristim u ovom radu. Etnos je kategorija odavno prisutna u antropologiji i srodnim disciplinama, ali joj se ranije pristupalo pod pretpostavkom da su etničke zajednice statični, univerzalni, objektivni totaliteti koji nisu podložni promjenama i na koje dinamični društveni procesi ne djeluju. Bandić (usp. 1997, 44) tvrdi da je svaka definicija etnosa koja polazi od njegovih „objektivnih“ svojstava u principu neprihvatljiva što ne znači, međutim, da etničko zajedništvo ne počiva na realnim okvirima, takvi okviri postoje, ali ne uvijek u istoj mjeri i na isti način, te stoga zaključuje da je realna osnova etnosa promjenljiva, varijabilna.

Etničke skupine George De Vos smatra skupinama ljudi koje same sebe tako percipiraju, održavaju zajedničke tradicije kakve druge skupine s kojima su one u kontaktu nemaju. Te tradicije obuhvaćaju pojam „naroda“, religiju, jezik, osjećanje povijesnoga kontinuiteta, zajedničke pretke, mjesto podrijetla i sl. (Prelić 2008, 32). Ideju o tome da članovi jedne skupine moraju dijeliti istu kulturu, uspio je preispitati i opovrgnuti Fredrik Barth (1997, 217). Kulturu starosjedilaca u Vojvodini dijele pripadnici različitih etničkih skupina i to utječe na spomenuto nepoklapanje kulturnih i etničkih granica. Smatram da se „etnička skupina aktivno formira od strane njezinih članova na osnovi svojih subjektivnih uvjerenja da joj pripadaju i da ono na čemu se ona zasniva nije isključivo samo sadržaj kulture, već i sposobnost skupine da simbolički definira svoje granice u odnosu na druge skupine iste vrste“ (Prelić 2008, 24). Stoga sam se opredijelio da u okviru mojega promatranja hrvatske etničke skupine u Starčevu, najveći naglasak stavim na subjektivne aspekte etniciteta (Grbić 1993).

Srbijanski antropolog, Ivan Čolović (2014) ne smatra više identitet pogodnom analitičkom kategorijom. Ja ne bih skroz odbacio taj termin, jer bih izbjegavanjem pitanja vezanih uz identitet tijekom razgovora s ispitanicima, na neki način ignorirao za njih i većinu pripadnika društva stvaran pojam. Međutim, znanstvena saznanja o nestabilnoj i promjenljivoj prirodi identiteta se moraju koristiti u analitičkoj fazi rada. Iako teorija ne mora uvijek odgovarati stanju na terenu, empirijske spoznaje mogu služiti za preispitivanje postojećih teorijskih postavki. U tom kontekstu najuspješniju primjenu može naći metoda retrodukcije koju pojašnjava Goran Pavel Šantek pozivajući se na više autora koji su njezini zagovornici.¹¹ U pitanju je dvosmjerni komplementarni proces u kojemu se kombiniraju indukcija i dedukcija. Postupak podrazumijeva rad etnografa na terenu koji započinje od promatranja do analize i natrag, gdje se pritom, na osnovi prikupljene građe oblikuje teorija koja usmjerava dalja istraživanja (usp. Šantek 2005, 137). Ja ću koristiti pojam identitet uz napomenu da ga smatram socijalno konstruiranim, situacijskim, povijesno promjenljivim i ovisnim o kontekstu (Prelić 2008, 43). Fenomenu nacije pristupam sukladno svojedobno inovativnoj i revolucionarnoj teoriji Benedicta Andersona, prema kojoj je nacija zamišljena zajednica iz razloga što „pripadnici i najmanje nacije nikad neće upoznati većinu drugih pripadnika svoje nacije, pa čak ni čuti o njima, no ipak u mislima svakoga od njih živjet će slika njihova zajedništva“ (Anderson 1998, 17).

Etničke granice i distanca mi – oni bile su neke od nezaobilaznih tema kojih nisam mogao ne dotaknuti se tijekom svojih razgovora s ispitanicima. Ti parametri će zauzeti bitno mjesto i u analizi dobivenih podataka, pa stoga zavrjeđuju detaljnije pojašnjenje. Fredrik Barth preporuča da bi najveću pozornost trebalo posvetiti društvenim i teritorijalnim granicama etničkih skupina, a ne kulturnom materijalu koji one sadržavaju (usp. Bart 1997). Ovaj zaključak ima osobit značaj za proučavanje multinacionalnih sredina u kojima postoje živi međusobni kontakti i interakcije između različitih zajednica, pa tako i za moje istraživanje Hrvata u Starčevu. Analiza skupljene građe će pokazati da etničke granice i dalje opstaju, unatoč čestim deklarativnim iskazima ispitanika u kojima se podcrtava jednakost svih mještana bez obzira na podrijetlo i etničku pripadnost. To potvrđuje tezu da se održavanje etničkih granica događa upravo u situacijama društvenog kontakta među pojedincima različitih kultura (usp. *ibid.* 223). Treba konstatirati da je sve niži postotak interetničkih diferencija između Hrvata i Srba u Starčevu utjecao na ubrzanje procesa asimilacije hrvatske zajednice, kao i da distanca između „nas“ i „njih“ postoji i unutar same zajednice koja nije homogena.

U ovom segmentu pružio sam opći pregled najvažnijih pojmova i teorija o etnicitetu koje prihvaćam kao osnovno analitičko oruđe za obradu materijala dobivenog

¹¹ Emerson, Robert M. 2001. Producing Ethnographies: Theory, Evidence and Representation. In: Robert M. Emerson (ed.). *Contemporary Field Research*. Prospect Heights: Waveland Press. 281-316; Duneier, Mitchell. 2001. On the Evolution of Sidewalk. In: Robert M. Emerson (ed.). *Contemporary Field Research*. Prospect Heights: Waveland Press. 167-187; Katz, Jack. 2001. Analytic Induction Revisited. In: Robert M. Emerson (ed.). *Contemporary Field Research*. Prospect Heights: Waveland Press. 331-334.

istraživanjem. Faktore važne za formiranje i održavanje etničkoga identiteta koje sam prethodno izostavio, detaljnije ću obraditi u narednim poglavljima.

Metodologija

Razgovarao sam s ukupno 53 ispitanika od kojih je 29 ženskog, a 24 muškog spola. Među njima ima studenata, učenika, visokoobrazovanih, pa i starijih osoba koje su završile četverogodišnju školu. Starosna struktura je također raznolika, najmlađa ispitanica je rođena 1995. godine, dok najstariji ispitanik ima navršenih 86 godina. Kako bih po godištima ujednačio sastav ispitanika, isplanirao sam intervjuirati po nekoliko osoba rođenih u svakom desetljeću XX. stoljeća počevši od dvadesetih, pa do devedesetih godina. Kada je u pitanju nacionalna pripadnost, s većinom od preko pedeset posto prevladavaju Hrvati, oko 15 ispitanika se smatra Srbima, dvoje Mađarima, isto toliko njih nije se izjasnilo, jedna žena je Slovakinja, a jedan muškarac Jugoslaven. Intervjui s predstavnicima mlađe populacije vođeni su uglavnom individualno, dok sam kod onih starijih odlazio doma gdje su bili nazočni određeni članovi njihove uže ili šire obitelji od kojih su neki pristali uključiti se u razgovor, a pojedini nisu željeli pričati o zadanim temama. Ispitanike sam pronalazio na temelju preporuka, među svojim prijateljima, poznanicima i rodbinom. Samo s nekolicinom sam se tijekom provedbe istraživanja susreo prvi puta, ali su se takvi sugovornici često pokazivali otvorenijima od onih s kojima sam u prisnijim odnosima dulje vrijeme. Dva razgovora obavio sam preko interneta, jer su osobe tada bile na radu u inozemstvu, a smatrao sam da bi mi njihovi odgovori mogli biti dragocjeniji. Za vrijeme terenskoga rada intenzivno sam odlazio u katoličku crkvu, nazočio okupljanjima članova crkvenog vijeća nakon mise slušajući ih, promatrajući njihovo ponašanje i ponekad pokrećući teme koje bi ih navele da govore o sebi, svom etničkom identitetu, odnosima i iskustvima koja su stjecali živeći u multinacionalnoj i multikonfesionalnoj sredini. Nestrukturirani intervjui podrazumijevali su različita pitanja i ona su bila povezana sa samoidentifikacijom, stupnjem prihvaćanja pripadnika drugih etničkih skupina kao susjeda ili članova obitelji, kontaktima s osobama različitih nacija, razlikovanjem njihove zajednice od ostalih, odnosima s bliskim skupinama, stavovima o mješovitim brakovima, religiji, tradiciji, jeziku. Razgovaralo se o karakteru, razlikama i vezama između starosjedilaca i doseljenika, predmetima koje ispitanici eventualno posjeduju, a znače im u nacionalnom smislu, politici, kulturi itd. Pripadnike hrvatske zajednice pitao sam i gdje bi najradije ljetovali, kupuju li proizvode iz Hrvatske, jesu li zainteresirani za dobivanje hrvatskoga državljanstva, prate li hrvatske medije, kontaktiraju li s rodbinom u Zagrebu i sl. Rad je obuhvatio i čitanje starih brojeva *Starčevačkih novina*, sistematizaciju građe o starčevačkim Hrvatima koju sam do sada prikupio, proučavanje arhivskog materijala, posjete katoličkom groblju, nazočnost događajima lokalnoga karaktera i boravak na javnim mjestima.

*Analiza i interpretacija građe**Samoidentifikacija*

Često se prvo pitanje koje sam postavljao ispitanicima odnosilo na njihovo nacionalno izjašnjanje. Tu sam nailazio na različite vrste odgovora ovisno o etničkoj i starosnoj pripadnosti sugovornika. Hrvati mlađe starosne dobi veoma su stidljivo i tiho govorili o tome, a pojedini su pokušavali istodobno iskazati svoj etnički identitet i lojalnost državi, pa se tako jedan od njih izjasnio kao *Hrvat koji živi u Srbiji*. Par ispitanika su u namjeri da mi dokažu da su se oduvijek smatrali Hrvatima navodili da su se na taj način deklarirali još za vrijeme školskih dana ili na fakultetu. M 1980.¹² je pokušao potražiti svoju studentsku iskaznicu gdje u rubrici pod nazivom nacionalna pripadnost piše Hrvat, a stariji članovi njegove obitelji rekli su mi da su se podaci te vrste ranije obično mogli naći u vojnoj knjižici, pa čak i u izvratku iz matice rođenih, ali da se iz njima nepoznatih razloga to više ne upisuje u osobnim dokumentima. Određene osobe koje potječu iz mješovitih brakova su imale posebne poteškoće u razgovoru o samoidentifikaciji. M 1990. je nastojeći da riješi osobne dileme oko svoje nacionalne pripadnosti pribjegao teritorijalnome principu zauzevši stav da bi se svatko tko živi u Srbiji bez obzira na etničko podrijetlo trebalo smatrati Srbinom. Ispitanik M 1981., čiji je otac Hrvat, a majka Srkinja, u sklopu priče o svome nacionalnom identitetu prepričao mi je jednu diskusiju s jednim dečkom iz Starčeva koji se ponosi svojom pripadnošću hrvatskome narodu:

Kaže on meni – jeste, ja sam Hrvat. Pa dobro, ja mu kažem da mogu i ja da budem Hrvat, nema to veze. I šta sad, odem ja tamo u konzulat i tražim da mi daju domovnicu, putovnicu, a ja ne mogu da pokažem ni da sam nekome iz Hrvatske poslao razglednicu, pa da mogu da kažem da sam bio u Hrvatskoj. Bio sam, samo znaš kad, kad sam išao kao mali u Novi Vinodolski i u Biograd na Moru, nikad više, ja nikad više nisam ni vid'o Hrvatsku. (M 1980.)

Može se zaključiti da su u prethodnom i sličnim slučajevima kod mladih mišljenja podijeljena i da ne misle svi da se pripadnost etničkoj skupini utvrđuje na osnovi nacionalnosti oca i njegove obitelji. Značaj kod nekih nema podrijetlo nego osobna teritorijalna veza koja im predstavlja preduvjet za određenu nacionalnu identifikaciju. M 1980., iako rado govori o doseljavanju svojih predaka u Starčevo iz Hrvatske¹³, ne smatra da se treba deklarirati kao Hrvat.

Tijekom intervjua s osobama srpske, mađarske, hrvatske i slovačke nacionalnosti, čiji roditelji pripadaju istim etničkim skupinama, nije bilo mnogo dvojbi oko samoidentifikacije. Ž 1980. je Mađarica koja je u braku s muškarcem iz etnički mješovite familije i ona mi je rekla da se začudila kada je njezin suprug na pitanje o svojoj pripadnosti rekao da *ne zna šta je* jer mu je otac hrvatske, a majka srpske naci-

¹² Umjesto punog imena i prezimena ispitanika ili inicijala, kojima sam se služio u diplomatskome radu, u nastavku ću koristiti samo podatke o godištu i spolu, kako bi njihov identitet bio bolje zaštićen.

¹³ Njegov je predak s Korduna došao u selo sredinom 19. stoljeća i sudjelovao je u gradnji današnje rimokatoličke crkve.

onalnosti. Stariji Hrvati čiji preci su sklapali samo etnički homogene brakove, često su tijekom razgovora sa mnom imali potrebu jasno se nacionalno odrediti uz napomenu da to ne kriju niti se zbog toga srame. S tim u vezi, Ž 1934. me je na početku intervjua pitala kod koga sam prethodno bio, a kada sam joj rekao da sam posjetio M 1930. navela je da se on *boji da kaže da je 'Rvat*. Kasnije mi je pričala kako su joj predložili da se izjasni samo kao katolkinja, što je ona odbila rekavši *ne, ja sam 'Rvatitica*. Inače, u Starčevu postoji skoro potpuno izjednačavanje pripadnosti hrvatskoj naciji i katoličkoj vjeri (etnokonfesionalni princip), jer su nakon Drugoga svjetskog rata među rimokatolicima prevladali Hrvati, tako da se češće može čuti izjava „on/a je katolik/inja“ ili „mi smo katolici“ nego „on/a je Hrvat/ica“ odnosno „mi smo Hrvati“. Veza između vjere i etničkog identiteta će se više razmotriti u nastavku rada.

Jugonostalgija i lijepa sjećanja u svezi sa socijalističkim periodom, dominantna su kod Hrvata i ispitanika iz mješovitih obitelji. Treba naglasiti da je prema popisu stanovništva 1991. (Andrejić 2002) u Starčevu pored 530 Hrvata bilo i 520 Jugoslavena koji su činili skoro sedam posto populacije. Njihov je broj 2002. pao na 204 da bi 2011. bilo registrirano samo 26 osoba te pripadnosti. M 1945., sugovornik koji se deklarira kao Jugoslaven, na pitanje da li se nacionalno izjašnjava odgovorio je negativno. U tom trenutku sam se našao u čudu jer znam da se smatra Jugoslavenom na što sam ga i podsjetio, a on je odgovorio da to ne spada u kategoriju nacionalnosti. Očigledno je da ispitanik želi istodobno naglasiti da nije nacionalist, da žali za svojim mladim danima i vremenom kada ta vrsta identiteta većini nije bila važna:

Ja ne razdvajam nacije, za mene nije važna nacija nego je važan čovek... Ja imam svoju naciju, ali je ne potenciram. Izjašnjavao sam se kao Jugosloven, to mi je nekako ostalo od mladosti i to sam voleo... (M 1945.)

Većina ima lijepo mišljenje o Jugoslaviji, ali su malobrojni oni koji svoju nacionalnu pripadnost vezuju za rođenje i život u toj državi. Mnogi s kojima sam pokrenuo tu temu su rekli da ne mogu biti Jugoslaveni jer ta zemlja više ne postoji. Samo ispitanica Ž 1987.¹⁴ je otvoreno pokazala percepciju etničke pripadnosti kao sudbinskog određenja, nečega što se dobiva rođenjem i stoga se ne može izmijeniti rekavši da je *Srpkinja i da nije mogla da bira šta će da bude*.

Kao vrijeme kada su nacija i etnička pripadnost postali odjednom bitni, skoro svi su označili devedesete godine XX. stoljeća. Ispitanica rođena u srpskoj starosjedilačkoj obitelji udana za Hrvata, u svezi s tim rekla je sljedeće:

Ne bih se ja udala za njega pre četrdeset godina da imam nešto protiv bilo koga. Mi pre nismo ni znali ko je šta. Samo kad smo išli da korindamo znali smo koja je kuća hrvatska da bi znali gde treba da idemo. Nije se to ništa gledalo dok ovo sve nije izbilo. (Ž 1954.)

Povrh brojnih neprijatnosti koje su u tome periodu počele dolaziti od strane antihrvatski raspoloženih Srba, čemu ću posvetiti više pozornosti u narednim poglavljima, Hrvati se sjećaju i jednog od tada prvih javnih izražavanja nacionalnih osjećaja među svojim sunarodnjacima. To je događaj s pokopa jednog uglednog Hr-

¹⁴ Njezina je majka Srpkinja, a otac potječe iz braka Srbina i Hrvatice što ona ne skriva.

vata održanog potkraj siječnja 1990. godine na lokalnome katoličkom groblju koji je izazvao vidna negodovanja. M 1942. je prepričavajući tadašnja događanja rekao da je jedan od potomaka pokojnika koji je tom prigodom doputovao iz Zagreba, tijekom posmrtnoga govora naveo da je *umro najveći Hrvat u Starčevu*, nakon čega su M 1926. i neki od prisutnih počeli napuštati sprovod. Iako se gesta može protumačiti i kao nezadovoljstvo zbog toga što se na taj način hrvatstvo ostalih dovodi u pitanje, svi nazočni ispitanici smatrali su ga kritikom nacionalizma u svojim redovima. Mislim da je privrženost Jugoslaviji i komunističkome režimu od strane Hrvata iz Starčeva i bivših sudionika Narodnooslobodilačkoga rata, kao što je bio i spomenuti M 1926., tada presudila, jer to se dogodilo neposredno nakon održavanja posljednje sjednice Saveza komunista Jugoslavije koju su napustili predstavnici Slovenije i Hrvatske, tako da je veličanje pripadnosti hrvatskoj naciji bilo osuđeno na kritiku, kako kod vlasti i medija u Srbiji, tako i kod mnogih građana neovisno o njihovome etničkom identitetu.

Međutim, u narative o apsolutno nacionalno neutralnom vremenu poslije Drugoga svjetskog rata, bratstvu i jedinstvu svih mještana i mirnome suživotu, posumnjao sam nakon suprotnih izjava jednog ispitanika. M 1942. je nebrojeno puta naglašavao kako u svome poslijeratnom djetinjstvu i tijekom odrastanja nije primijetio nikakve međunacionalne sukobe ili razlike u Starčevu. Naveo je da je njegova obitelj čuvši da je u vezi s djevojkom srpske nacionalnosti podrijetlom s juga Srbije, koja će mu kasnije postati i supruga, imala samo riječi hvale za takav izbor i pružila mu punu potporu. Ipak, prepričavajući zgrade i nezgode iz školskih dana, sjetio se da su đaci u sklopu izvanškolskih aktivnosti organizirali nogometne utakmice formirajući momčadi po nacionalnoj osnovi, tako da su Srbi igrali protiv Hrvata. Kasnije je pokušavao razuvjeriti me u ozbiljnost tih podjela navodeći da u svemu tome nije bilo nacionalne isključivosti i sukoba između djece. Posve drukčiji iskaz čuo sam od njega tijekom svoje prisutnosti razgovoru nekoliko Hrvata iz Starčeva u kome je i on sudjelovao. Govorio je tada kako u osnovnoj školi nije smio reći da je Hrvat.

Ni regionalno izjašnjavanje nije rijetkost u Starčevu, a to pokazuju rezultati posljednjega popisa na kome se 63 mještana odlučilo na taj korak što je najveći broj u usporedbi s ostalim naseljenim mjestima na teritoriju grada Pančeva. Na osnovi osobnih pretpostavki i različitih zapažanja u svojoj okolini, usuđujem se reći da je u okviru spomenute kategorije najviše Vojvođana.¹⁵ Trebalo bi ispitati strukturu populacije koja se opredijelila za regionalnu pripadnost i ustanoviti je li riječ o osobama iz mješovitih brakova koje nisu spremne svrstati se u zadane nacionalne okvire, ljudima koji iz određenih razloga izbjegavaju javno očitovati svoju etničku pripadnost

¹⁵ Moj otac, njegovi roditelji i ja deklarirali smo se 2011. godine na isti način. U ostalim okolnostima gdje se od mene zahtijevalo da navedem kojoj naciji pripadam, pisao sam Nijemac ili sam sukladno svojem zakonskom pravu rubriku ostavio praznom. O osobnim iskustvima u svezi s etničkim identitetom i samoodređenjem možda ću reći nešto više u nekom od svojih budućih radova.

ili ta odluka ima veze s njihovom autonomističkom političkom orijentacijom.¹⁶ Nažalost, nisam imao priliku razgovarati s jednim od mještana koji sebe smatra Vojvođaninom. O tome mi je u više navrata govorio njegov otac naglašavajući pritom za sebe da je Hrvat, a da se tako izjašnjava i njegov stariji sin, te mu nisu baš najjasniji razlozi zbog kojih je mlađi tako postupio, ali sumnja da je riječ o njegovu strahu od otvorenog iskazivanja pripadnosti hrvatskoj zajednici ili činjenici da je dijete iz hrvatsko-srpskog braka.

Postoji tendencija rasta broja nacionalno neopredijeljenih građana Starčeva i o tome svjedoče evidencije s popisa stanovništva. U tom se smislu 1991. nisu željele izjasniti samo četiri osobe, 2002. njih 56, a 2011. čak 261 stanovnik mjesta. Ispitanica Ž 1993. spada u tu skupinu, ona pripada studentskoj populaciji, a kad je o obitelji riječ, otac joj je etnički Hrvat, a majka Srpkinja. Nije iskazala identifikaciju s hrvatskom niti srpskom skupinom u naselju, ali je više puta navela da pripada starosjedilačkoj familiji kao i čitavo njezino susjedstvo. Distanca je napravila prema doseljenicima stavljajući naglasak na autentičnu kulturu koju posjeduju mještani čiji su se preci prije više stoljeća nastanili u Starčevu.

Etnička distanca – „mi“ i „oni“

Imajući u vidu da je „identitet odnosna kategorija koja se formira kroz spoznaju drugoga“ (Prelić 2008, 205) i drugačijeg, odlučio sam ispitati stavove Hrvata o lokalnome većinskom narodu tj. Srbima i obratno, kao i o pripadnicima hrvatskog naroda u mjestima u okolici s kojima postoje rodbinske ili prijateljske veze, te matičnome narodu koji živi u Hrvatskoj. Pitanjima sam također obuhvatio bunjevačku zajednicu i hrvatske doseljenike koji su u Starčevu nastanjeni poslije Drugoga svjetskog rata. Iako su mješoviti brakovi između hrvatske i srpske skupine u mjestu postali gotovo pravilo, starosjedilački mentalitet još uvijek presudno utječe na odklon koji većina Hrvata pokazuje prema skorije naseljenim Srbima, dok uglavnom pojedini predstavnici starije populacije pored toga ističu različite osobine i kulturu koja karakterizira starosjedilačko stanovništvo koje živi u Donjem tj. Srpskom kraju.¹⁷

Mi uvek kažemo – ma nismo mi to tako dok nisu došli ovi dodoši! ... Svašta nosu na groblje, i tanjir i ostalo, a kod nas nema toga, ništa se ne nosi... mi to ništa nismo znali, sad ne valja da se ide dvaput na groblje, ne valja da se nosi cveće iz kuće... Ma meni to ne smeta, ali ima više doseljenih nego naših. (Ž 1934.)

¹⁶ Prije četiri godine, uoči popisa, diljem Vojvodine pojavili su se bilbordi s naslovom „Ja sam Vojvođanin“ ili „Ja sam Vojvođanka“ na kojima su se pored toga nalazile različite poruke tipa „Jesam OSTALA Vojvođanka, ali nisam OSTALI građani“, „To sam što sam“, „Neću PUT nego POVRTAK u Evropu“ i sl. Akcija se vodila i na internetu, a imala je za cilj regionalno izjašnjavaње što većeg broja građana Vojvodine. Do kraja javnost nije posve upoznata s detaljima kampanje, ali su neke novine objavile da je postavljanje reklama platio dužnosnik Lige socijaldemokrata Vojvodine.

¹⁷ U ulici Jugoslovenske narodne armije (JNA) ili kolokvijalno Velikom/Širokom sokaku ima najviše starih srpskih obitelji.

Razlike su vidne i tačno prepoznatljive, počev od govora, oblačenja, pa do izgleda kuća između doseljenika i starosedelaca. (M 1972.)

Pa kad me pitaš za negativne osobine stanovnika ovde, smeta mi oslabljen osećaj za kulturu i civilizaciju kod doseljenika, konkretno iz Novog Pazara. (Ž 1993.)

Jedina razlika koju primećujem u Starčevu je da samo izbeglice dobro žive. Svi mi ostali isto živimo... E, sad, jedina razlika između nas (Hrvata prim. aut.) i njih (Srba prim. aut.) je što oni imaju slave, a mi imendane. (Ž 1967.)

Jedan od pripadnika srpske etničke skupine čija je žena Hrvatica, o doseljenoj populaciji rekao je sledeće:

Primili su mnogo tih šiptarskih nazora, oni su znaš, mnogo bliski sa viđenjem, gledanjem... Drugo, jezik, i oni koriste tri padeža, mislim. Neverovatno je čak, da ljudi koji su došli, recimo, od kolonizacije, od '45. ovde, Vranjanci, Piročanci, i danas njihova deca isto koriste tih čet'ri padeža... (M 1963.)

Kada je u pitanju distanca prema stanovništvu Donjeg kraja, moji sugovornici su navodili kako u tom dijelu mjesta još uvijek postoji međusobno natjecanje karakteristično za seoska područja, a da u ranijim vremenima tamo susjedi iz tih kompetitivnih razloga nisu bili u toliko bliskim odnosima i rijetko su se ispomagali. I dalje su živa sjećanja na patrijarhalni odnos prema ženama na kome se tamo inzistiralo, a pamti se i period poslije oslobođenja kada je došlo do osnivanja udruga građana u kojima su se većinski angažirali Hrvati (u nogometnom klubu, folklornom društvu i sl.). Isto tako, iako postoji dugogodišnja tradicija da crkve tijekom velikih blagdana ugoste pripadnike druge konfesije (pravoslavci katolike i obrnuto), postoji mišljenje da druga strana nije dovoljno iskrena u tome.

Hrvati su bili otvoreniiji, Srbi su bili zatvoreni, zatvoreni u svoje domove, u svoje kuće, šta ja znam, radili su, oko zemlje... Nisu izlazili, pogotovo žene, one su bile kući. Oni su izlazili u centar, ali žene nikako. Onda, što se tiče kulturnog života, tu su prednjačili Hrvati. Ako je trebalo zaigrati, zapevati, neku pozorišnu predstavu održati, uvek su tu bili Hrvati. (M 1942.)

Da li postoje razlike? Pa sad nisu toliko očigledne, ali znam iz priče da su Hrvatice oduvek bile slobodnije i po ponašanju i po oblačenju, dok su se one (Srpkinje prim. aut.) više držale kuće, domaćinstva, tamo su bili veliki paori... Ali sad toga više nema, izgubile su se te norme. (Ž 1995.)

Pa ima razlike, vidiš je po ponašanju recimo, kad dođu ovde u crkvu i kad odeš tamo to je mnogo velika razlika, po meni bar... Ili mi se to čini ili je to stvarno, ali ima onih koji samo što ti ne kažu šta ćete vi ovde. (M 1948.)

Mnogi su nezadovoljni zbog toga što unatoč obećanjima vlasti nije još uvijek došlo do izgradnje kapele na katoličkom groblju, a na pravoslavnom postoji novi objekt istog tipa već nekoliko godina. Nerijetko se u razgovoru spominje kako je katolički crkveni odbor prije desetak godina odlučio ustupiti finansijska sredstva namijenjena obnovi pravoslavne crkve koja je morala požuriti s radovima zbog proslave obljetnice izgradnje, ali da taj novac nikada neće biti vraćen. S druge strane, po-

jedinci iz redova srpskoga naroda upućuju kritičke tonove lokalnome rukovodstvu zbog odluke da se baš ispred katoličke crkve napravi plato i šetaliste.

Pošto veza između Bunjevaca i Hrvata u Starčevu skoro i nema, spomenuta skupina teško se može svrstati u bliske zajednice, a pogotovo se odgovori na pitanja o njima ne mogu razmatrati u dijelu rada posvećenom razlikama između sunarodnjaka koje postoje na užoj lokalnoj razini. Dakle, moja je namjera bila istražiti koliko su ispitanici upoznati s polemikom o etničkoj pripadnosti Bunjevaca i njihovim zahtjevima za dobivanjem prerogativa nacionalne manjine u Srbiji. Mnogi od njih držali su se teza službene Hrvatske i stavova čelnika hrvatske zajednice kod nas, govoreći o političkim faktorima koji su doveli do formiranja bunjevačke nacije koja zapravo ne postoji. Režim Miloševića, prema njihovom mišljenju, u cilju smanjenja broja Hrvata u Srbiji podržavao je njihov umjetno stvoreni nacionalni identitet.¹⁸ Bilo je i sugovornika koji ih nisu smatrali integralnim dijelom hrvatskoga naroda ili su izjavili da im se treba omogućiti ostvarivanje svih građanskih prava. Srpski ispitanik M 1963. je napravio paralelu između „vlaškog pitanja“ u užoj Srbiji i bunjevačkog u Vojvodini i rekao da nitko ne bi trebalo prisvajati jedne ni druge, kao i da su oni oduvijek bili prepoznatljiviji po svojim autentičnim identitetima.

Nije rijedak slučaj da Hrvati iz Starčeva imaju rodbinu u Hrvatskoj, jedan broj njih je u tim krajevima služio vojni rok, a pojedinci redovito ljetuju ili čak imaju kuću na Hrvatskome primorju. U svakom slučaju, malo je osoba iz zajednice koje nikad nisu bile u kontaktu s Hrvatima iz Hrvatske. Za mještane koji su tamo odselili govore da su njihovi motivi bili ekonomski, prije svega zbog sklonosti prema obrtništvu, poduzetništvu i trgovini. Tvrde kako su se skoro svi odlično snašli, stariji se nisu mnogo promijenili, ali su mlađi, razumije se, orijentirani prema zemlji u kojoj žive i ne posjećuju Starčevo često. M 1972. je kao osnovnu razliku između lokalnih Hrvata i onih u Hrvatskoj naveo veću sklonost ka nacionalističkim ispadima koja, kako on tvrdi, nije prisutna kod njegovih sunarodnjaka ovdje. Ž 1967. je s tim u vezi izjavila da ju je *sramota što je Hrvatica kad vidi šta rade Hrvati tamo* (mislila je na tada aktualnu proslavu 20. obljetnice Oluje i s tim povezane rasprave i incidente). Povrh toga, postoje nezadovoljstva, s jedne strane institucijama službene Hrvatske koje su često stvarale nepotrebne poteškoće u procedurama za dobivanje hrvatskoga državljanstva, a s druge ustanovama hrvatske nacionalne manjine u Vojvodini koje pokazuju minimalno zanimanje za pripadnike svoje zajednice u Banatu. Mnogi su poput M 1942. izjavljivali da su Starčevci *slapo crevo* istodobno misleći na odnos zvaničnoga Zagreba i subotičkog rukovodstva Hrvatskog nacionalnog vijeća prema njima i problemima s kojima se suočavaju. Ipak, u prošlosti je Starčevo imalo katoličke svećenike koji su boravili u mjestu, oni su često bili Hrvati iz raznih krajeva i prema njima su uglavnom gajene velike simpatije. Danas jednom tjedno i blagdanima mise drži župnik mađarske nacionalnosti iz obližnjeg Ivanova.

U proljeće 2012. godine prvi put poslije dugo vremena ostvarene su ozbiljnije veze lokalnih Hrvata s matičnom zemljom. U mjestu su gostovali članovi Kultur-

¹⁸ Upravo je ovo očiti primjer esencijalističke percepcije identiteta prema kojoj postoje prirodni i umjetni identiteti, nacije, jezici i sl.

no-umjetničkog društva Žumberčani iz Zagreba koji su održali koncert u Domu kulture i priredili svoj nastup nakon mise u katoličkoj crkvi. Bili su smješteni kod starčevačkih obitelji s kojima su ostvarili dobre kontakte. Suradnja je realizirana zahvaljujući Starčevki iz Zagreba koja je članica društva. Prisustvujući organizaciji prijema gostiju tj. određivanja kućanstava u kojima će oni biti nekoliko dana, primijetio sam da vlada izvjesna bojazan i nelagoda zbog reakcija koje će to možda izazvati kod ostalih mještana ili u samim obiteljima uglavnom mješovitog etničkog sastava. Određeni pripadnici zajednice su decidirano odbili sudjelovati u tome percipirajući goste iz Hrvatske kao strance i „druge“. Sve je na kraju prošlo u najboljem mogućem redu, jedino što na samome koncertu nije bio veliki broj posjetitelja, ali to treba razumjeti kao posljedicu malobrojnosti i neorganiziranosti zajednice. Primjedba koju sam imao priliku čuti od strane jednog mjesnog dužnosnika srpske nacionalnosti, odnosila se na plakat ispisan na hrvatskom jeziku koji je najavljivao nastup Kulturno-umjetničkog društva Žumberčani. Vrijedilo bi još reći da je u Starčevu u prosincu 2015., par mjeseci nakon obrane mojeg diplomskoga rada, održano predstavljanje *Hrvatske riječi*, manjinskog tjednika hrvatske zajednice u Vojvodini.

Hrvati s Korduna doseljavali su se u Starčevo od kraja Drugoga svjetskog rata do sedamdesetih godina. Oni predstavljaju najbrojniju skupinu hrvatskih naseljenika koja je u XX. stoljeću pristigla u mjesto. Svi su se nastanili u Gornjem kraju, a od njih su do danas opstale obitelji s prezimenima Badanjak, Dumenčić, Paulić, Matić. Čini se da su se brže povezali s lokalnim hrvatskim življem od skupina koje su doselile iz drugih krajeva. Prema toj zajednici nisam uspio zabilježiti ni približni broj negativnih izjava i predrasuda od strane starosjedilaca koliko ih je bilo o izbjeglicama, kolonistima, *dodošima* i sl. Jedino što se rijetko može čuti su zadirkivanja i šale u kojima starosjedinci starije životne dobi svoje sunarodnjake i vrsnike s Korduna karakteriziraju kao brđane i izruguju se životnim navikama koje su ovi imali dok su živjeli u zavičaju. Jednom prigodom, kada se u župnom domu razgovaralo o slaboj posjeti katolika crkvi, jedan od članova vijeća rekao je da su u kriznim vremenima na misama bili najredovitiji upravo Kordunaši što su ostali i potvrdili. Divljenje koje se inače najčešće iskazuje prema Hrvatima u Hrvatskoj od strane njihovih religioznih sunarodnjaka iz Starčeva, odnosi se na posvećenost vjeri i aktivno sudjelovanje u crkvenome životu. Iz priloženoga vidi se prevaga religijske i etničke komponente nad kulturnom i teritorijalnom u smislu ostvarivanja bliskosti i bržeg smanjenja distance.

Ono u čemu su se Srbi i Hrvati složili je kulturna superiornost, otvorenost, urbani, pa i kozmopolitski karakter stanovništva Starčeva u odnosu na susjedna mjesta. Jak osjećaj lokalnoga identiteta, zajedništva i potreba za isticanjem svojeg ubrzanog razvoja i ekspanzije u proteklih nekoliko desetljeća uglavnom nadvladaju podjele. Sela u okolici u kojima je poljoprivreda još uvijek jedna od glavnih djelatnosti, kvalificiraju se kao uskogrudne sredine, malograđanske, gdje se brine o tome što će drugi reći, dok se naselja nekad dobrim dijelom nastanjena Nijemcima, a kasnije kolonizirana Srbima iz uže Srbije, smatraju zaostalim.

Vidiš, Bavanište je veliko iako pripada Kovinu. Rekla-kazala, tamo se živi od toga. Dolovo koje ima i svoju istoriju, da kažeš, ima tu ljudi koji su obeležili određeni period... Ja ne znam zadnjih par godina šta se menjalo, ali inače tamo je bilo bitno da se zna ko je kupio nove zavese, auto, zamrzivač... ko je bolji, ko je lošiji... (Ž 1953.)

Ljudi u Starčevu su ipak malo, znaš, bliži gradu. Ovo u Omoljici se skupilo s ko'ca i konopca, opet je to sudar civilizacija. Malo su divlji, znaš... Pa baš tako, jednosmerni, zadrta... (M 1963.)

Još uvijek postoje jake veze s Opovom, rođачke i prijateljske, koje utječu na česte posjete i zajednička druženja. Nijedan od ispitanih nije uočio neke odlike Opavčana¹⁹ koje ih čine osobito drukčijim od mještana Starčeva. Jedina razlika se primijeti u govoru, pa mi je tako većina rekla da ljudi tamo mnogo *otežu* dok pričaju. Između ostaloga, uočena je znatno veća usmjerenost na poljoprivredu kao i prisutnost njemačkih prezimena kod hrvatskih obitelji.²⁰ Srijemci se percipiraju kao temperamentniji i impulzivniji od banatskih Hrvata i opet, skloniji naglašavanju materijalnih dobara i međusobnoj kompeticiji. Te osobine ne shvaćaju se u izrazito negativnome smislu, niti se osobito kritiziraju, već se pravdaju karakteristikama podneblja u kome spomenuto pučanstvo živi.

Oni su oštrij... Pa nije slučajno bio Sremski front. Oni su jako brzi na jeziku, brzi da se posvađaju, brzi da se pomire. A što su prgavi, bože mili. Takav je to region, takav mentalitet. Banat je mnogo mirniji, pitomiji, ali Sremci su žešći. (Ž 1953.)

U Sremu su imali tih vatrogasnih domova, pa se oni sastanu, pevaju „Lepa naša domovino“, pa mašu hrvatskom zastavom kroz prozor. Onda kad izadu presretnu ih ovi drugih nacija, malo ih natabaju i posle tri dana svi zajedno sednu, pa piju... (Ž 1949.)

Prepoznaje se naglašavanje i određena vrsta potpore za njihovu veću slobodu pri isticanju nacionalnih simbola, gdje se daje primjer surčinske katoličke crkve ili župnog doma u kojemu se navodno na vidnome mjestu nalazi zastava Hrvatske. M 1954. je Srijemac iz Novog Slankamena čija je žena iz Starčeva. On je u razgovoru sa mnom češće od ostalih isticao nacionalnu komponentu svojega identiteta, govorio o devedesetim godinama, uznemiravanju i progonu Hrvata s ovih prostora. Kod lokalnog katoličkog življa smeta mu malobrojnost nazočnih na misama i generalna nezainteresiranost za duhovnost.

¹⁹ Stanovnici Opova se nazivaju Opavčani ili Opavčanke, dok prisvojni pridjev glasi opavački. Sami žitelji zvali su svoje mjesto Opava, što je neslužbeno ime naselja koje se u određenoj mjeri i danas održalo.

²⁰ Korijeni opavačkih Hrvata nisu isključivo hrvatski. Tamo su vremenom u hrvatski nacionalni korpus asimilirani pripadnici različitih etničkih skupina. Poznato je da su austrijske vlasti Opovo kolonizirale stanovništvom iz Austrije, Njemačke, Francuske, Italije, Češke, Poljske i raznih krajeva Europe. Više o povijesti ovog mjesta i njegovoj hrvatskoj zajednici pisao je dugogodišnji lokalni župnik, Andreas Majer (2008).

Naš kirvaj je 29. septembra, Mihael Arhandel. Voleo bih samo jedan autobus s ljudima oдавde da odvedem tamo da vide kako je puna crkva. I svi pevaju, bez razlike. Ma to se ori. (M 1954.)

Većina Srba i ostalih nehrvatskih ispitanika s kojima sam razgovarao nije imala nikakvih predrasuda prema Hrvatima. U vrlo pozitivnome smislu pričali su o multikulturalnosti, slozi i jedinstvu koje treba njegovati. Nabrajali su mi prijatelje, susjede i poznanike hrvatske nacionalnosti i govorili o njima s poštovanjem. Sugovornica Ž 1953. je osobito pohvalila Hrvate govoreći o njihovoj privrženosti bračnim partnerima bez obzira na etničku pripadnost, volji za očuvanjem obitelji i brizi o kućanstvu kao osobinama koje nedostaju mnogim Srbima. Bilo je među njima i ispitanica s nekim osobnim razlozima poput rastave i loših odnosa s bivšim supružnikom i njegovim roditeljima, zbog kojih su Hrvate označavali kao nadmene, pune nacionalnoga ponosa i nespremne prihvatiti ljude koji nisu njihovog etničkog podrijetla. Pojedinci su se sjetili i dana kad su mnoge obitelji odlazile u Zagreb i u Hrvatsku ne govoreći o njima kao ekstremima, ali ih ipak tretirajući kao nacionaliste.

Ih, pa takvih slučajeva nije bilo malo. Vole oni ovde, Starčevo, Starčevce, znaš, ali ipak su im Hrvati na prvom mestu. Hrvati su Hrvati. (Ž 1955.)

Kada sam razgovarao o promjeni imena ulica s jednim rođakom srpske nacionalnosti pokretao je pitanje o karakteru ličnosti koji zaslužuje da neka od njih pone-se njegovo ime. Rekao je da nema više potrebe za ulicama nazvanim po komunističkim liderima i partizanima. Među ostalim, spomenuo je i Ulicu Matije Gupca²¹ u kojoj živi, predloživši da se i ona treba preimenovati jer Hrvata više nema u Starčevu. Na tom primjeru vidi se kako naizgled nebitni simboli i oznake poput uličnih naziva mogu potencijalno ugroziti ili ojačati nečiji osjećaj etničkog identiteta i poslužiti za parcelizaciju prostora po nacionalnome principu. Međutim, najveće barijere, kada se radi o drugim etničkim i vjerskim skupinama, Srbi postavljaju prema muslimanima i Albancima, određen broj osoba ženskog spola ne bi želio ostvariti s njima neposredniji kontakt, sklopiti brak ili imati pripadnike tih zajednica u bližoj rodbini. Hrvati su u tome pogledu nemjerljivo prihvatljiviji, jer kako je rekla Ž 1974. *mi (Srbi prim. aut.) s njima ovde živimo lepo toliko godina.*

Etnička distanca – mješoviti brakovi

Generacije Hrvata rođene poslije 1940. godine sve masovnije su stupale u etnički mješovite brakove naočigled svojih često konzervativnih roditelja u čije vrijeme

²¹ Matija Gubec (1538.–1573.) bio je heroj hrvatsko-slovenske seljačke bune. Često su se u sredinama Vojvodine gdje postoji određen broj pripadnika hrvatske etničke skupine, ulice ili kulturna društva nazivala njegovim imenom. Uvidom u poslijeratne starčevačke matice rođenih, gdje su se pored imena i prezimena roditelja djeteta navodili ulica i mjesto stanovanja, naišao sam na Ulicu Vladimira Nazora i Ulicu Stjepana Radića (?). Nitko mi nije mogao reći koje su se današnje ulice tako zvale niti zašto i kada su im promijenjeni nazivi. Pored Ulice Matije Gupca, danas u Starčevu postoji Ulica Ive Lole Ribara, što također ukazuje na osjećaj vlasti koje su donosile odluke o imenovanju za zastupljenost Hrvata u tom kraju sela. Zemljoradnička zadruga Ivo Lola Ribar je u poraču okupljala uglavnom Hrvate.

je takva praksa bila rijetkost. Obavljajući intervju sa Ž 1945., iznio sam opasku da se danas čisti hrvatski brakovi u Starčevu mogu izbrojati na prste i ona je tom prigodom uspjela sjetiti se samo jednog slučaja. Kao potvrdu teze da etnička pripadnost supružnika nije važna za opstanak obitelji, neki su navodili skoriji primjer braka između starčevačkog Hrvata i Zagrepčanke koji se završio rastavom. Ispitanici većinski ne pokazuju protivljenje što se tiče izbora partnera koji je druge nacionalnosti, no kada se opuste tijekom razgovora primjetno je da bi pojedinicima ipak bilo draže da miješanja nema u tolikoj mjeri.

Kod nas je problem to (mješoviti brakovi prim. aut.), znaš. Ko me pita je l' mi palo teško kad se ćerka udala za Srbina. Nije baš da nije. Nije ni nama bilo lakše kad smo se mi ženili i udavali. Nama možda i jeste bilo lako, ali tati i mami, mogu da zamislim. Vidi, problem je, pogotovo ko ide u crkvu, bilo da je Srbin oženjen katolkinjom ili katolik pravoslavkom, nije to svejedno. (M 1948.)

Kako sam već naveo, mnogi Hrvati rođeni prije Drugoga svjetskog rata nisu bili spremni na to da im se djeca povinuju pravilima sustava zasnovanog na bratstvu i jedinstvu i oslobode etničkih stega pri odabiru osoba s kojima će zasnivati obitelj. Prema svjedočanstvu mještana, postoje slučajevi gdje su nezadovoljni očevi i majke izvlačili kćeri iz postelja svojih momaka druge nacionalnosti i vjere samo da se ne bi udale za njih. Kod prvih bračnih veza mješovitog tipa rijetkost nije bila ni da se raskidaju samo zbog tradicionalizma starijih generacija koje su na sve moguće načine željele snahu ili zeta iste etničke pripadnosti i podrijetla.

Znaš šta se može da se desi? Znam u mojoj generaciji (rođena je 1953. prim. aut.) kad su mešoviti brakovi krenuli to je bilo skroz emotivno, iskreno, a onda se nađe neka dalja tetka njegovu ili neka strina njena da spušta u onom smislu, šta vi, Hrvati, vi ste ovakvi, onakvi, a ovi s druge strane kažu vaša familija ima četnika kol'ko 'očes... Toga je bilo i u Starčevu pre tridesetak godina. Tu je dolazilo i do razvoda brakova... Ali to je sada prevaziđeno. Mešoviti brakovi su sada najnormalniji... (Ž 1953.)

Kako je ispitanica izjavila u prethodno navedenim rečenicama, mješoviti brakovi danas funkcioniraju bez problema, u većini takvih obitelji poštuju se religijske prakse obje strane, mada gradacija ipak postoji, pa za mnoge važi pravilo da žena treba prihvatiti običaje kuće u koju se udaje uz simbolično obilježavanje svojih vjerskih praznika. Ipak, ne mogu se oteti dojmu da smanjenje broja Hrvata i katolika u Starčevu, praćenjem tog trenda počevši od popisa vršenih šezdesetih godina kada se dogodio nagli rast stupanja u zajednice tog tipa, korespondira s povećanjem postotka sklapanja bračnih veza između Hrvata i Srpkinja, odnosno Srba i Hrvatica. Rekao bih da ključni razlog zbog koga je došlo do osipanja hrvatske skupine u naselju nisu etnički mješoviti brakovi. Hrvati su s Nijemcima na tom planu ostvarivali intenzivne kontakte počevši od kraja XIX. stoljeća, a tijekom prve polovice XX. stoljeća nije došlo do depopulacije ni na jednoj strani. Nastanak religijski heterogenih obitelji utjecao je na zanemarivanje nacionalnih razlika zato što je stožerno mjesto oko koga su se okupljali Hrvati bila crkva. Ona biva skrajnuta poslije Drugoga svjetskog rata,

Nijemci napuštaju selo, a nema brojnjega doseljavanja katoličkog stanovništva koje bi ih zamijenilo. U njemačke kuće, koje su se nalazile u hrvatskom susjedstvu, dolazi srpski pravoslavni živalj, te se događa promjena etničke i istodobno konfesionalne strukture u Gornjem kraju. Da su kolonisti i doseljenici bili rimokatolici, neovisno o njihovoj nacionalnoj pripadnosti, Hrvati bi bili upućeni na njih i ženili bi se i udavali međusobno, što bi duže očuvalo za ovu zajednicu možda najvažniji faktor za opstanak nacionalnoga identiteta, a to je vjera. Upitno je koliko bi kolonizacija organizirana po tada utvrđenim političkim principima mogla odgovoriti na potrebe hrvatske populacije s obzirom na to da bi jedina *katolička opcija* bila naseljavanje Hrvata ili Slovenaca iz matičnih republika. Otvoreni zahtjevi hrvatskog dijela komunističkog rukovodstva Starčeva za poštovanjem postojećeg etničkog, a osobito religijskog sastava među mještanima lokalne sredine pri provedbi kolonizacije, bili bi kod viših instanci prepoznati kao revizionistički i petokolonaški. Pored izloženog stajališta valjalo bi navesti još nekoliko faktora koji su bili presudni za porast broja mješovitih brakova. U tom pogledu, složio bih se za zaključcima koje iznosi Mladena Prelić u svojem radu o Srbima u Mađarskoj. Stoga, neki od uzroka za omasovljenje ovakve prakse jesu malobrojnost hrvatske zajednice, nemogućnost da se u okviru zajednice nađe odgovarajući partner, sve potpunija integracija u većinsku zajednicu i širenje shvaćanja da je odabir partnera osobni izbor na koji ne treba utjecati obitelj i tradicija (usp. Prelić 2008, 133).

Kriteriji pripadnosti skupini – podrijetlo, vjera, jezik

Barth kaže da skupina mora, kako bi određenog pojedinca identificirala kao sunarodnjaka i suplemenika, imati kriterije na osnovi kojih se procjene vrše, što predstavlja uvjet za diferencijaciju i razvoj društvenih odnosa koji se uspostavljaju preko etničkog identiteta kao objedinjujućeg simbola i proizvođača etničkih granica (usp. Bart 1997, 223). Kulturni čimbenici, odnosno simboli identiteta koji se najčešće izdvajaju kao najvažniji, jesu znanje i uporaba materinskoga jezika, etnički određeno imenoslovlje, vjerska pripadnost, posebna povijest i tradicija, dakle, kulturno-povijesno nasljeđe.

Osobna imena šezdesetih i sedamdesetih godina XX. stoljeća kreću u hrvatskim obiteljima u Starčevu gubiti nacionalni predznak, etnički su neutralna ili posve postaju podložna aktualnim tendencijama na lokalnoj, regionalnoj ili državnoj razini, pa danas nije rijedak slučaj da se kod njih primjerice javi srpsko ime Nemanja. Tradicija je živa samo u sjećanjima, često je tu nezadovoljstvo zato što su mnogi njezini aspekti vremenom kod mlađih generacija zanemareni, za razliku od njihovih predaka koji su se svega toga bespogovorno pridržavali. Inače, danas se običaji poštuju djelomice i u formi prilagođenoj suvremenom dobu, a mnogi koji bi željeli oživjeti tradicionalni Božić ili Uskrs spriječeni su zbog osobnih obveza, poslova, nezainteresiranosti ukućana i tome slično. Priče o nekadašnjem praznovanju Hrvata u Starčevu obilježenoj karakterističnim proslavama u svezi s događajima životnoga ciklusa (rođenje, svadba, pokop) i važnim vjerskim događanjima i dalje se prenose, mada nema naznaka revitalizacije tih tradicija.

Povijest svakako nije bila nebitna mojim sugovornicima, niti je predstavljala neželjenu temu, naprotiv. Većina mi je s ushićenjem govorila o tome, ali ne u smislu naseljavanja skupine Hrvata u Starčevo, već isključivo o svojoj familiji, prezimenu, podrijetlu i obiteljskome stablu. Čuveno banatsko pitanje *čiji si ti?* u prošlosti, pa i danas ima značaj što se tiče određenja etničkog, vjerskog, političkog, psihološkog karaktera pojedinca i njegovih predaka. Određeni ispitanici naglašavali su kako su Hrvati još prije Srba doseljeni u Starčevo, na što povijesni fakti ne ukazuju, i kako je područje u okviru naselja u kome je obitavalo katoličko življe dosezalo skroz do Srpskog kraja, a da su Srbi dominantni bili samo u Velikom/Širokom sokaku. Prethodno iznesene tvrdnje, međutim, nalaze utemeljenje u arhivskoj dokumentaciji, popisima stanovništva i starim mapama. Mnogi znaju iz kojih su se mjesta njihovi djedovi nastanili u ove krajeve i time se ponose. M 1988. je iz znatiželje posjetio Liku, područje iz kojega po očevoj liniji vuče korijene i posvjedočio mi je da je tijekom boravka tamo bio ispunjen nekim osobitim pozitivnim osjećanjima. Ž 1962. je pak u kontaktu s dalekom rodbinom s majčine strane koja je još prisutna u mjestu odakle je krenulo njihovo doseljavanje u Banat, i ima želju vidjeti kuću iz koje navodno potječu svi članovi te familije. Ona isto tako posjeduje ručno iscrtano obiteljsko stablo iz zaostavštine svog djeda koje mi je htjela pokazati, ali se toga sjetila tijekom našega oproštaja, kada je razgovor već bio okončan.

Hrvatski jezik se ne koristi među pripadnicima te zajednice u Starčevu. Jedino mjesto gdje se on može čuti je župna crkva svetog Mauricija, pošto je to službeni liturgijski jezik. Molitvu *Oče naš*, vjerujući su Hrvati naučili i izgovaraju je na hrvatskome jeziku, a pored toga koriste i poneke riječi kao što su križ ili svećenik. Svakodnevni govor ima lokalni karakter, obilježen je osobitim naglaskom, a kod starijih i mlađe generacije nižeg obrazovnog stupnja još uvijek se primijeti nerazlikovanje mekih i tvrdih suglasnika č i ć odnosno đ i dž. Ekavica, kako sam naveo u prethodnim poglavljima, posve je zamijenila sve druge izgovore, tako da bi ikavski ili ijekavski govori koji bi bili korišteni svakodnevno, *zaparali uši* mjesnim Hrvatima, baš kao i ostalim starosjediocima na ovome području. Hrvatski se, stoga, može okvalificirati kao ritualni jezik zajednice koji je prisutan samo tijekom posebnih i svetih događaja kao što su katoličke mise, sprovodi, vjenčanja, krštenja, blagoslov kuća i sl. Osnovno poznavanje hrvatskoga jezika postoji (izuzev zabuna i nejasnoća kada su u pitanju hrvatski nazivi mjeseci), ali ono ne potječe iz same zajednice koja se na taj način sporazumijeva i diferencira od ostalih, već je rezultat naobrazbe koja je u bivšoj Jugoslaviji u svome programu imala i srpskohrvatski jezik ili hrvatskosrpski.

Kojim se jezikom služim? Pa srpskohrvatskim, a pišem latinicom ako je to važno... Pa i jeste i nije mi bitno, važno je da znam da pišem... (M 1948.)

Prema svjedočanstvu M 1953., Hrvata iz Starčeva koji živi u Zagrebu, probleme je imalo devedesetih godina tamošnje stanovništvo rodom iz Banata i Srijema koje je rabilo dosta srbizama i riječi na ekavskom, što nije bilo popularno i poželjno u javnosti. Također, s ljetovanja ili boravka u Hrvatskoj neki su, kao i mnogi građani Srbije drugih nacionalnosti, ponijeli neprijatna iskustva u smislu jezika kojim pričaju.

Bilo mi je lepo u Rogoznici, ali imao sam jednu, da ne kažem, neprijatnost, napravio sam malu grešku, rekao sam hleb umesto kruh. Pecali mi ribu i jedan me pita na šta loviš, a ja kažem na hleb. On me ispravi i kaže na kruh, a ja kažem da, da, na kruh. Nisam to osjetio kao neprijatnost jer ima tamo jedna Hrvatica, ona je iz Zemuna, ali je udata za Slovenca. Ona se uvek zezala s njima, s tim Hrvatima tamo. Ona je govorila kad ide u prodavnicu dajte mi hleb, terala im inat... (M 1942.)

Generalno, kod mojih ispitanika vladalo je mišljenje da su hrvatski i srpski dva ista jezika, da potrebe za podjelama ne postoje i da su rasprave tog tipa besmislene. To pokazuje da je za nacionalnu diferencijaciju u Starčevu uporaba jezika nebitan faktor. Ispitanicima smeta svako inzistiranje na tome i iznošenje zamjerki iz redova hrvatske zajednice u Srbiji koje se odnose na nepoštivanje zakonske regulative o pravima na edukaciju, informiranje i javno istaknute natpise na jezicima manjina.

U principu, ja ravnopravno koristim latinicu i ćirilicu. Potpisujem se latinicom i suštinski pišem latinicom, ali kad treba da pišem ćirilicom, ja pišem. A hrvatski jezik? To je meni smešno, da ti kažem. Gledala sam skoro emisiju, neki čovek iz Subotice kaže da su Hrvati ovde diskriminisani jer nemaju svoje škole. Jao, došlo mi je da zovem televiziju Novi Sad... Koga ti da staviš u hrvatsku školu i šta taj da uči? Da kaže umesto doručak zajutak? Gledam sve to na hrvatskoj televiziji i to mi je smešno, iskreno rečeno... (Ž 1953.)

Da se identiteti često mogu instrumentalizirati, a potencijali jezika i pisma kao njihovih parametara podrediti izvlačenju političke koristi, prikupljanju bodova u toj sferi ili provedbi mobilizacije biračkoga tijela, pokazuju i aktualni primjeri polemika o uporabi ćirilice u Vukovaru. Prelistavajući stare brojeve *Starčevačkih novina* naišao sam na vijest od prije desetak godina koja potvrđuje spomenutu mogućnost. Između ostaloga, politika je polje borbe za dobivanje naklonosti glasačke populacije. Stranke, osobito tijekom kampanja, trude se privući simpatije svih skupina, pa i manjinskih, nastojeći stvoriti sliku o svojoj senzitivnosti za potrebe i interese svih društvenih slojeva. O agitaciji za izglasavanje novoga Ustava vođenoj 2006. godine i na području Starčeva, lokalno glasilo pisalo je sljedeće:

Građanima Starčeva je na kućnu adresu stiglo i pismo Bojana Pajtića, predsjednika Izvršnog veća Skupštine AP Vojvodine i to na srpskom i hrvatskom jeziku, ćirilicom i latinicom, u skladu sa upotrebom oba jezika i pisma u Vojvodini, kojim je pozvao Starčevce na referendum i da daju svoj glas „za“ (Starčevačke novine 2006).

Samo u dva navrata uočio sam da postoje i osobe koje prepoznaju nepoštivanje zastupljenosti svoje etničke zajednice u mjestu na službenoj razini, navodeći kao primjer za to nedovoljan broj natpisa na latinici. M 1950. je starčevački Hrvat s prebivalištem u Pančevu koji je na društvenoj mreži Facebook komentirao fotografiju na kojoj se nalazi ulaz u Mjesnu zajednicu Starčevo, iznijevši opasku da bi tekst na ploči s nazivom trebalo biti napisan i latinicom kako bi se poštovali sugrađani ostalih

skupina u naselju koji se tim pismom služe. Jedan od mojih ispitanika iz Starčeva mlađe dobi (1989.) imao je slične poglede na tu temu:

Dvojezičnosti nam treba više... Vidim, postaviše onu tablu na ulazu u selo samo na ćirilici. Mogli bi malo da organizuju i neki kurs, tečaj hrvatskog jezika... Ipak, da se neguje kultura. I Ulica Matije Gupca na ćirilici, da, tako neke stvari smetaju. Vidiš, u Istri na svim institucijama županije i gradskih magistrata je pored zastave Hrvatske istaknuta i talijanska. I table na talijanskom i slovenačkom. Lep primer je Istra, baš, čak i pričaju talijanski. (M 1987.)

Ne ulazeći u špekulacije o iskrenosti svojih sugovornika, zaključujem da su prethodno iznesena mišljenja sporadični slučajevi, dok većina ispitanih doista nije pravila veliku razliku među pismima, čak dajući prednost ćirilici. Pojedini su pokušavali i ponuditi opravdanje za svoj izbor pisanja na latinici rekavši da se njom ne služe zato što su Hrvati, već iz profesionalnih razloga. Srpski ispitanik koji koristi i latinicu naveo je da pri ispunjavanju formulara obvezno rabi ćirilicu kao službeno pismo u Srbiji. Jedna etnički neizjašnjena sugovornica čiji je otac Hrvat, pozvala se na državnu pravnu regulativu i izjavila da ako koristi srpski jezik, služi se uglavnom ćirilicom, pošto je to pismo zakonom propisano. Ako se prate osmrtnice starčevačkih Hrvata, najveći je njihov udio tiskan latinicom, a isto pravilo važi i za isklesane natpise na spomenicima na katoličkom groblju.

U Starčevu se katolički religijski identitet nalazi na prvome mjestu, skoro se poistovjećuje s hrvatstvom. Oni koji su odustali od vjere, nisu okrenuti crkvi, prešli su u neke protestantske zajednice ili prihvaćaju pravoslavne praznike poput krsne slave, bivaju od strane ostalih otpisani kao pojedinci koji su se ogriješili o tradiciju, popustljivi, podlegli utjecaju ženine obitelji i sl. Župni dom i crkva svetog Mauricija su mjesta na kojima se, pored obiteljskih proslava i sprovoda, Hrvati još uvijek sastaju, razgovaraju i družu. Sve manji broj vjernika, prazna crkva nedjeljom i nemogućnost njezina održavanja i rekonstrukcije muči sve članove crkvenog vijeća. *Sve nas je manje; zatvorit će nam crkvu; izumiremo lagano; gasimo se; više umire nego što se rađa*, neki su od učestalih komentara nezadovoljnih Hrvata. Potkraj kolovoza 2015. nazočio sam vjenčanju u rimokatoličkoj crkvi u Starčevu. Sklapanje crkvenoga braka prethodno se zbilo 2011. godine. Oba puta to su bili mješoviti brakovi, ali ono što treba naglasiti je da su događaji toga tipa postali rijetkost i da pripadnike zajednice to veoma pogađa. Isti slučaj primjetan je i kod broja krštenja, njih je samo nekoliko tijekom cijele godine. Drastično je smanjen i broj vjernika koji plaćaju deputat²², blagoslivljaju kuće i bivaju zainteresirani za vjerski život. Rezultati popisa održanog 2011. kažu da u Starčevu ima izjašnjenih 396 rimokatolika, neizjašnjenih je 266; podaci o vjerskoj pripadnosti: 173 stanovnika su nepoznati, ima 29 ateista, 10 muslimana, 83 protestanta i 6494 pravoslavca od ukupno 7473 žitelja.

Kada sam postavljao pitanje u svezi s nedostacima koji utječu na sprječavanje koraka neophodnih da se stanje popravi i zajednica bolje integrira, veliki postotak ispitanika je uočavao problem s mješovitim brakovima ali i lokalnim župnikom.

²² Obvezni prilog koji katolički domovi na godišnjoj razini daju za izdržavanje crkve.

Ključna ličnost koja animira mladež, potiče mještane na akciju, druženje, solidarnost i utječe na izlazak skupine iz učmalosti, letargije i apatije, oduvijek je kod katoličkog puka u Starčevu bio njihov svećenik. Najviše se pamte oni među njima koji su bili društveni, dinamični, rječiti, spremni na suradnju i vješti organizatori. Danas starčevačku župu opslužuje velečasni iz Ivanova, mađarsko-bugarskog sela desetak kilometara udaljenog od Starčeva. Rođen je 1940. godine i u skorije vrijeme bi trebao biti umirovljen. On sam priznaje da zbog starosti više nije u stanju preuzimati ulogu ličnosti koja bi svojim autoritetom i sposobnostima okupila veći broj vjernika i kod onih koji su odustali od sudjelovanja u crkvenome životu izazvati neku vrstu obraćenja i povratka lokalnoj religijskoj zajednici. Nisam naišao na otvoreni animozitet prema njemu zbog pripadnosti mađarskoj etničkoj skupini, ali mise su znatno manje posjećene u odnosu na period službe prethodnoga svećenika. Oni koji ne dolaze pravdaju to time što ga ništa ne razumiju dok propovijeda jer govori tiho i nerazgovjetno. Od kraja osamdesetih godina prošloga stoljeća do danas svi su predstavnici katoličke crkve u Starčevu bili Mađari, od kojih su mnogi ostali vjernicima u veoma lijepom sjećanju. Svećenik koji ne boravi u mjestu je još jedan od hendikepa koji dovodi do zapostavljanja religije, asimilacije i pojave faktora koji destabiliziraju hrvatsku zajednicu. Uvjeti za život župnika u crkvenom domu svakako postoje, u pitanju je velika kvadratura na kojoj bi se našlo mjesta za njega i za kućanicu koja se brine za održavanje crkve i dvorišta i tu živi od kraja devedesetih godina. Međutim, Zrenjaninska biskupija nema nove mlade kadrove koji bi zadovoljili potrebe svih mjesta za duhovnicima konstantno prisutnim u naseljima i spremnim da žive među svojom pastvom. I na adresu spomenute ustanove Hrvati iz Starčeva upućuju svoje proteste i žalbe koje su uvijek neuslišane. Kao članovi jedne od nekoliko isključivo hrvatskih župa u Banatu, oni se s pravom osjećaju zanemarenim i ostavljenim na milost i nemilost neumitnih procesa ekonomske i populacijske degradacije.

Što se naše katoličke crkve tiče, rešenje je jako tanko, što bi se reklo, jer ljudi ne žele da idu. To su sve mešoviti brakovi i to sad u kući neko treba da povuče i da sad kaže, ili tom svom sinu ili snaji, ajde da se izorganizujemo nedeljom, ko kuva, ko ovo, ko ono, ali jedan iz kuće da ide. Toga nema... (Ž 1949.)

Pa kako, ima veze i sa svećenikom. Kad svećenik tu živi onda je ta komunikacija sa svećenikom bliža, a ovaj naš sveštenik, pa on je verovatno jedan dobar čovek u toj nekoj priči ali nije govornik... Evo, ja kad idem u Surčin, a tamo idem najčešće, tamo mi živi sestra od rođene tetke, tamo su uvek imali svećenika koji tamo živi, to je propoved druge vrste... Treba angažovanje i činjenica je da kada je sveštenik u crkvi onda je to drugačije. (Ž 1953.)

Eto ti, mana naših ljudi, ne idu u crkvu. Nama fali kvalitet svećenika. Sad se smanjujemo stalno, ali daleko je više bilo u crkvi kad je Joži (bivši sveštenik, prim. aut.) bio ovde. Trideset kad bi bilo svake nedelje to bi bilo odlično, pa da. (M 1948.)

Dvoje ispitanika su u dogmatskim načelima rimokatoličke crkve vidjeli nedostatke zbog toga što službeni Vatikan onemogućuje svećenicima stupanje u brak.

Ukidanje celibata bi, prema njihovu mišljenju, dovelo do većeg interesa kod vjernika za duhovni poziv. Na taj način nastupilo bi povećanje broja svećenika i na razini biskupije, te bi bile zadovoljene potrebe svih župa.

Činjenica koja se pri razgovoru o lošim crkvenim prilikama redovito spominje je slično stanje u pravoslavnoj crkvi svetog Pantelejmona u Starčevu. Tvrdi se da je posjeta toj crkvi još manja nedjeljom i blagdanima izuzev Božića, Uskrsa i crkvene slave. Mnogi prepoznaju sličnosti između starosjedilaca Gornjeg i Donjeg kraja koje su upravo u svezi sa zanemarivanjem vjere. Skoro doseljeni Srbi sa Kosova (*Kosovari*) se označavaju kao najdosljedniji vjernici bez kojih bi pravoslavna crkva bila prazna. Kod pravoslavaca, međutim, postoji uvjerenje da su katolici oduvijek bili privrženiji religiji, pa sam tako u neformalnom razgovoru s njihovim crkvenjakom čuo da su u vrijeme komunizma Hrvati bili prisutniji kod pravoslavnih svetišta²³ nego sami Srbi. Iako je danas gotovo identičan trend prepoznatljiv kod katoličkih vjernika, moji stariji ispitanici iz hrvatske zajednice promatraju Srbe kao formalno i deklarativno religiozne. Uočavaju to na različitim razinama, poput primjerice odlaska u crkvu, pri čemu pravoslavci *ulaze i izlaze iz crkve; dolaze samo zapaliti svijeću i odu; nitko ne sluša misu; prave vašar i stavlja ju šator u dvorište crkve* (tijekom proslave hramovne slave, prim. aut.) i sl. Nepoznavanje osnovnih molitava, vjerskih pravila, nizak stupanj duhovnosti i praznovjerje se navode kao osobine novopridošlog stanovništva iz južnih krajeva Srbije. Anegdota koju mi je tijekom intervjua prepričala Ž 1934. govori o odlasku jedne njezine susjede (označit ću je kao Ž 1924.), katolkinje, s prijateljicama iz susjedstva na uskrсну liturgiju u pravoslavnu crkvu. Idući iz Gornjeg kraja prema Donjem, gdje se crkva nalazi, Ž 1924. je usput molila krunicu, a njezine suputnice, Vranjanke, cijelo su ju vrijeme prekidale s pitanjima oko sjetve i sadnje poljoprivrednih kultura. Kada ih je pitala znaju li bar *Oče naš*, one su negativno odgovorile rekavši kako ih nitko nije naučio. Kod Ž 1924. je to izazvalo čuđenje jer nije vidjela smisao njihove nazočnosti crkvenoj službi. Predrasude o prizemnosti, neukosti i neprosvjedenosti doseljenika bilježio sam kod većine sugovornika, ali razlika je u tome što mlađa populacija kao pokazatelje tih osobina ne navodi odnos prema vjeri, jer joj ni oni sami ne pridaju veliki značaj.

Na podsmijeh nailazi i revitalizacija vjerovanja kod bivših članova Saveza komunista Jugoslavije, pa je jednom prigodom ispitanik M 1942. istaknuo da su *dole u odboru* (misli na pravoslavni crkveni odbor, prim. aut.) *sve nekadašnje komunjare*. Pošto do oživljavanja vjerskih praksi početkom devedesetih godina kod katolika u Starčevu nije došlo, sa strane religioznih Hrvata koji nisu napuštali crkvu ni tijekom perioda socijalizma, porodice s komunističkom prošlosti i danas se tretiraju kao manje hrvatske i u tom pogledu postoji jaz unutar same zajednice. *Ma pusti, svi su oni krstili decu pod ranom misom, da ih niko ne vidi* rekla je Ž 1934. opisujući dvoličnost katolika koji su bili u redovima Saveza komunista. Osobno smatram, da kada bi

²³ Jedno od tih mjesta je pravoslavna kapela, tzv. vodica, posvećena Trnovoj Petki ili kako mještani govore, Trnjani (npr. „idemo na Trnjanu“), koja se nalazi u ataru naselja pokraj njiva. Njezin blagdan se slavi osmi kolovoza, kad se ranijih godina kod vodice priredivao i mali vašar.

do njihova povratka crkvi eventualno i došlo, bili bi i dalje promatrani s podozrenjem. Nazočnost misama i sudjelovanje u duhovnome životu župe predstavlja važan kriterij pripadnosti skupini, a tome u prilog idu često ponavljane izjave određenih članova crkvenog vijeća o tome kako *se pojedini busaju da su veliki Hrvati, a nikad ih ne vidiš u crkvi*. U opticaju su, također, priče o nesretnim sudbinama familija i potomaka Hrvata vjernih partiji koji su svojedobno nipodaštavali svoje religiozne sunarodnjake i gledali ih s visine.

Želju za organiziranjem i udrugama utemeljenim na nacionalnoj bazi, prepoznao sam samo kod jednog hrvatskog ispitanika. Svi ostali tvrde da za tim nema potrebe i da sličnih težnji nikad nije bilo među mještanima jer je katolička crkva ključna ustanova koja ih držala na okupu i objedinjavala.

Ovde se Hrvati nikada nešto posebno nisu isticali. Znaš, da su sad pravili neko svoje udruženje, pa da su se tu sakupljali... Da su Hrvati to nekad hteli bila bi im dovoljna crkva, dovoljno im bilo da se nađu u crkvi, u župnom uredu i slično... Ako treba da se druže, to može u okviru crkve, ali da nam se posebno da neka prostorija, da država obezbedi, klub ili šta ja znam, ne. To je moje mišljenje. (Ž 1953.)

Simboli nacionalnoga identiteta u vidu predmeta materijalne kulture

Svaki oblik društvenoga identiteta, pa i etnički sastoji se od znakova i simbola koji predstavljaju vidljive značajke jedne skupine. Oni označavaju zajedništvo njezinih članova i njihovo naglašavanje istodobno odvajaju etničku skupinu od ostalih. Simboli etničkoga identiteta napose su subjektivna kategorija bazirana na određenim konvencijama. Oni imaju osobit značaj za pripadnike skupine koja ih upotrebljava (usp. Krel 2013, 28).

Jedno od pitanja koje sam postavljao ispitanicima odnosilo se na to posjeduju li predmete koji im znače u nacionalnome smislu. Pokazalo se da materijalni simboli hrvatskog etničkog identiteta u Starčevu zapravo spadaju u kategoriju katoličkih relikvija. Vrlo slične odgovore dobivao sam od sugovornika pravoslavne vjere, njima je glavni predmet preko koga iskazuju svoju nacionalnu pripadnost i posebnost bila ikona. Interesantno je da nitko od Hrvata, koji su inače važili za čuvare folklornog nasljeđa, nije navodio primjerke narodne nošnje koje mnoge obitelji još uvijek imaju u ormarima. Možda nesvrstavanje tradicionalnoga kostima u skupinu nacionalnih atributa potječe iz porača u kojem se folklorni repertoar kulturno umjetničkog društva nikad nije etnički definirao, već mu je pridavan lokalni karakter. Plesovi i nošnja su prezentirani kao „izvorno starčevački“, mada su sami sudionici programa bili Hrvati koji su izvodili svoje plesove i bili odjeveni u svoje prijeratno narodno ruho. Pošto se spomenuto nasljeđe zadržavalo u tim okvirima desetljećima, a nije bilo entuzijasta iz same zajednice koji bi inzistirali na nacionalnoj diferencijaciji folklornih tradicija u Starčevu, one se i dalje smatraju jedinstvenim kulturnim obilježjima na razini cijelog mjesta bez obzira na etničke razlike.

Državni simboli Republike Hrvatske ili njihovi narodni pandani ne nalaze svoje mjesto u skupu identitetskih obilježja mjesnih Hrvata. Kad je o hrvatskoj himni

riječ, u sjećanju mi je ostao izvjestan događaj od prije par godina. Tijekom okupljanja u župnome domu, jedan od članova crkvenog vijeća i katoličkog zbora pjevao je brojne pjesme iz vjerskog i starogradskog repertoara, a nije pritom zaobišao ni glasovite stihove iz pojedinih krajeva Hrvatske. U jednom trenutku svećenik ga je upitao zna li otpjevati *Lijepu našu* i predložio ju kao sljedeću pjesmu, što je on uz vidni osjećaj nelagode odbio. U sklopu vjenčanja hrvatsko-srpskog para kome sam nedavno nazočio, zapazio sam da se tijekom vožnje svadbene povorke kroz mjesto iz automobila na čelu kolone vijorila zastava Srbije, tako da je odsustvo i te vrste nacionalne simbolike evidentno. Neki pamte da su hrabrost za naglašavanje nacionalnoga identiteta putem istaknute hrvatske zastave imali uglavnom žitelji Srijema, čija je spremnost na takve poteze naišla na osudu.

Ovi Sremci kad su došli sa zastavom bacili im bombu kroz komin (odžak prim. aut.). *A ja kad sam bio kod ženinih na neku svadbu bio tu jedan iz Slankamena, Baričević, otkud znam. On je, kaže, me'o od bandere do kuće zastavu, pa mu bacili bombu...* (M 1942.)

Ispitanik M 1950. mi je rekao da nema nikakve nacionalne simbole kod kuće, ali da je pogreška što ljudi to zapostavljaju. Smatra da svatko ima pravo nesmetano iskazati svoj etnički identitet na taj način. On je bio jedan od rijetkih koji su pokazali otvoreno nezadovoljstvo zbog nemogućnosti za tom vrstom izražavanja nacionalne pripadnosti i ponosa. Ostali su odbijali prepoznati ikakvu potrebu za posjedovanjem formalnih etničkih oznaka ili su govorili o opasnostima koje sa sobom nosi inzistiranje na tim aspektima identiteta kroz navedene i slične primjere iz Srijema. Mlađi ispitanici srpske nacionalnosti imaju umjereno patriotsko poštovanje prema državnim simbolima Srbije, a jedan od njih kod kuće ima srpsku zastavu. Nitko od njihovih hrvatskih vrsnika nije tijekom intervjua spomenuo nacionalne simbole, jedino je M 1987. pokušao pružiti objašnjenje za veću dominaciju vjerskih u odnosu na etničke markere i naveo kako *verovatno niko nije imao priliku da dobavi i kupi neka nacionalna obeležja i znakovlje ili Hrvate po Vojvodini to slabo zanima*.

Neki od predmeta materijalne kulture koje su ispitanici pobrojali u okviru odgovora na pitanje o simbolima od nacionalne važnosti bili su kipovi – sv. Antuna, sv. Franje, Majke Božje Bistričke, Djevice Marije; krunice; svete slike; raspela; križići. Imao sam namjeru ispitati i nacionalne aspekte potrošnje, te sam s mnogima razgovarao o tome koriste li hrvatske proizvode i koliko obraćaju pozornost na takve stvari pri kupnji. Dok je s jedne strane dio sugovornika rekao da ne mari za to, da je cijena najvažnija, drugi su sa zadovoljstvom pričali o omiljenim robnim markama iz Hrvatske (npr. Kraš, Cedevida, dalmatinska vina) tvrdeći kako se one odlikuju višom kvalitetom od produkata domaće prehrambene industrije.

Između matične zemlje i države u kojoj žive

Ovim kratkim poglavljem s jedne strane želim obuhvatiti odnos ispitanika iz hrvatske zajednice prema zahtjevima svojih sunarodnjaka i mještana Starčeva za dobivanjem hrvatskoga državljanstva, a s druge strane pozicije koje zauzimaju prema zemlji u kojoj su rođeni i žive sa svojim obiteljima. Lojalnost je riječ kojom bi se mo-

gli opisati stavovi i osjećanja većine informanata. Iako postoji vidno nezadovoljstvo političkim sustavom, gospodarskim i ekonomskim parametrima i ostalim faktorima koji, uzgred, nemaju veze s ostvarivanjem građanskih i manjinskih prava, nerijetko sam od sugovornika čuo izjavu da je *Srbija ipak naša zemlja*. Neophodnost za naglašavanjem teritorijalne pripadnosti se može tražiti i u strahu od osude većinskoga naroda koji uglavnom ne bi blagonaklono gledao na otvorenije izražavanje njihova etničkog identiteta, ali ne bi trebalo zaboraviti snažnu identifikaciju sa starosjedilačkom populacijom Banata i Vojvodine, koju sam osobito prepoznao kod mlađe populacije. Generacijski sukob oko tog pitanja uočio sam između M 1950. i njegova sina. Tijekom skupnog intervjua koji sam obavljao s M 1950. i ostalim članovima kućanstva, on je govorio o nebrizi Hrvatske za svoju manjinu koja se ogleda u otežanoj proceduri za dobivanje državljanstva i slabom zanimanju matice za probleme njihova naroda koji na ovim prostorima živi. Iznio je pozitivan stav o posjedovanju hrvatskih isprava i izrazio žaljenje zbog toga što njegovi potomci nemaju službene dokumente na kojima piše da su Hrvati, na osnovi kojih bi dokazali podrijetlo i podnijeli zahtjev za primitak u hrvatsko državljanstvo. Segment iz rečenice koji je izazvao nesporazume između njega i sina glasio je ... *i onda kažu kako brinu o dijaspori*. M 1950. je u toj raspravi zauzeo stajalište da je Hrvatska matična zemlja lokalnih Hrvata, dok njegov sin sebe ne smatra pripadnikom hrvatske dijaspore zbog duge povijesti boravka njegove familije u Starčevu. Pravi razliku između nedavno iseljenih Hrvata koji žive u Europi i svijetu i hrvatskih starosjedilaca u Srbiji, koji bi se zbog svoje autohtonosti trebali svrstavati u posebnu skupinu. Inače, prema Safranu (usp. 2004, 9) dijasporom se smatra svaka etnička ili vjerska manjina fizički odvojena od svoje domovine bez obzira na uzroke koji su do odvajanja doveli, kao i fizičke, kulturne ili emotivne povezanosti između te zajednice i njezine matice. Pored toga što jedna od teorija o dolasku obitelji o kojoj trenutno govorim u Banat kaže su njezini prvi članovi naseljeni u Starčevo s tromeđe Bosne, Crne Gore i Srbije, odbijanje ispitivanja da promatra Hrvatsku kao svoju matičnu državu moglo bi se obrazložiti time što je dijete iz braka Hrvata i Srпкиnje čiji su preci starosjedionci. Prihvatanje činjenice da je predstavnik hrvatske dijaspore u Srbiji, kosilo bi se s njegovim starosjedilačkim identitetskim određenjem koje je nadjačalo osjećaje etničke pripadnosti. Njegov otac potječe iz homogenog braka gdje su oba roditelja bili Hrvati katolici, tako da on nema dileme te vrste, dok je on iz mješovitoga braka u kome je supružnicima zajednički lokalni starosjedilački identitet, a sve ostalo ih u određenoj mjeri razdvaja.

Ispitanici koji bi rado pristali na dvojno državljanstvo vide u toj opciji prije svega ekonomske benefite u vidu većih mogućnosti za zapošljavanje i rad u Hrvatskoj i inozemstvu. Česte su priče o mukotrpnim postupcima i administrativnim problemima koje čekaju svakoga tko zatraži hrvatske dokumente. Kako bi bio ispunjen jedan od uvjeta, potrebno je da podnositelj zahtijeva dokaže pripadnost hrvatskoj naciji, što je za neke od mojih informanata kao što je M 1946. poniženje, jer smatraju da se na osnovi njihovih podataka poput osobnog imena, prezimena i imena roditelja nesumnjivo vidi da su Hrvati. Vrijeđa ih i to što je izbjeglima iz Hrvatske, rođenima na teritoriju te zemlje i osobama spremnim da podmite njihove službenike lakše

dobiti državljanstvo, a oni, koji su etnički Hrvati i tako se od rođenja izjašnjavaju, bivaju stavljeni na provjeru.

Ljudi su, koji nemaju pravni osnov za dvojno državljanstvo plaćali i dobijali, a odbijali su ljude koji su imali pun pravni osnov. Ja znam ljude koji su odbijeni, a znaš koje je obrazloženje? Da nisu u zahtevu dovoljno prikazali emotivna osećanja prema Hrvatskoj... Ma nikad više nisu podnosili zahtev... Koja emotivna osećanja? Moj komšija, nema veze s Hrvatskom, pokazuje mi pasoš, putuje po Evropi... (Ž 1953.)

Hrvati u Starčevu nisu bili lišeni poziva za vojne vježbe početkom devedesetih godina XX. stoljeća. Mnogi su tako završili i na ratištima u Hrvatskoj. Vojna knjižica, kao jedan od dokumenata u kojemu je postojala rubrika gdje je upisivana nacionalna pripadnost, osim te stavke bilježi i sudjelovanje u „ratnim dejstvima“. Upravo zato je ispitanik M 1948. odustao od dvojnog državljanstva smatrajući da bi imao problema zbog par mjeseci provedenih pod zapovjedništvom Jugoslavenske narodne armije u Slavoniji. M 1942. je izjavio da je njegovu sinu iz tih razloga odbijen zahtjev za državljanstvo i pritom mi ispričao pojedinosti o situaciji u kojoj su se našli lokalni Hrvati na početku raspada Socijalističke federativne republike Jugoslavije, kao i zahtjevima mnogih roditelja da se njihova djeca demobiliziraju, ali ću više o toj tematici pisati u narednom poglavlju.

Položaj Hrvata u Starčevu tijekom jugoslavenskih sukoba

Kako tvrdi Mladena Prelić prenoseći teze Olge Supek, Fredrik Barth je naglasio da su „etničke skupine – skupine u interakciji i naglašavao komplementarnost, ali ne i moguće situacije konkurencije (osobito borbu za životne resurse) i moguće konflikte, tako da je njegova koncepcija isuviše statična i ne bi mogla objasniti brojne sukobe koji izbijaju među etničkim skupinama“ (Prelić 2008, 29). No, to je tek djelomično točno. Naime, i u Bartovom tekstu na koji se autorica poziva (iz 1969. g.) riječ je o interakciji u tzv. ekološkim nišama u kojima ipak naznačuje mogućnost kompetencije i konkurencije, a tu mogućnost potencira u svom tekstu iz 1994. g. kada tzv. ekološke niše promišlja kao velike interakcijske arene prepune mogućih konflikata i međusobnih nekomplementarnih odnosa involviranih aktera u procesima identifikacije: pojedinca, obitelji i države (usp. Grbić Jakobović 2014, 47-48).

Iako u Starčevu, na sreću, nije bilo ozbiljnije međunacionalne konfrontacije, određen broj incidenata se dogodio i ja ih tumačim kroz prizmu etničkih netrpeljivosti na razini Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije koje su kulminirale u krvavim ratovima vođenim na teritorijima nekoliko njezinih republika. U narednim pasusima nastojat ću prikazati i interpretirati događanja koja su se zbila u Starčevu u prvoj polovici devedesetih godina, zato što mi se čini da su ostavila neizbrisiv trag u životima većine etničkih Hrvata iz Starčeva s kojima sam razgovarao tijekom svog terenskog istraživanja. Da budem iskren, nisam kretao s namjerom da bilo koga tijekom razgovora navedem na ružna prisjećanja na ratne godine. Međutim, brojni sugovornici tijekom intervjua su spontano počeli pričati o iskustvima proživljenim u

Starčevu u periodu od početka devedesetih godina do okončanja jugoslavenskih sukoba, zaključno s kolovozom 1995. kada je Hrvatska provela vojnu operaciju Oluja.

Todor Kuljić kulturu sjećanja određuje dvojako. S jedne strane ju promatra kao spremnik i nositelj sjećanja koja čine obrasci nasljeđivanja, prijenosa, planskog ili spontanog zaborava ili potiskivanja sjećanja prilagođenih interesima različitih društvenih skupina. U pitanju je ideološko korištenje prošlosti, „političko korištenje povijesti ili politizacija sjećanja“ (usp. Kuljić 2006, 10). Nasuprot tomu, autor shvaća spomenuti fenomen ne toliko u ideološkom smislu, već kao „manje ili više svjestan pojedinačni ili skupni/kolektivni odnos prema zbivanjima iz prošlosti, pri čemu pojedinci i skupine rabe prošlost da bi se razgraničili od drugog i izgradili svoj identitet“ (ibid.). Polemike i razgovori unutar veće skupine Hrvata u Starčevu, bar oni kojima sam nazočio tijekom prethodnih mjeseci i godina, redovito uključuju evociranje događaja iz devedesetih godina. Potkraj kolovoza 2015., novinar *Hrvatske riječi*, Ivan Andrašić, došao je u Starčevo napraviti reportažu o položaju tamošnjeg hrvatskog življa. Pozvao je nekoliko pripadnika zajednice i mene, kao poznavatelja lokalnih prilika, da popričamo s njim o spomenutoj temi. Usprkos tomu što reporter, kao šokački Hrvat iz bačkog Podunavlja, posjeduje bitno drukčije odlike etničkog i kulturnog identiteta u odnosu na svoje banatske sunarodnjake, oni su podijelili zajednička sjećanja na ratne godine. Sjećanje je tom prigodom, pored ostalih identitetskih odrednica, poslužilo kao faktor nacionalnoga zajedništva između različitih regionalno zasebnih skupina.

Svjedočanstva o vremenima kada su diljem Jugoslavije počeli puhati nacionalistički vjetrovi započinjala su od rasprave o ustroju bivše države. M 1950. još uvijek pamti te sporove i čvrsto stoji pri stavu da je slovensko-hrvatska ideja o konfederaciji bila bolja opcija za Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju od uspostave čvrste federacije koju je predlagao Savez komunista Srbije. Kao krivca za ratni scenarij u Jugoslaviji on označava tadašnje rukovodstvo Srbije na čelu sa Slobodanom Miloševićem. M 1942. tvrdi da je još krajem osamdesetih godina predosjetio da će doći do sukoba u zemlji.

Mada sam ja znao, još '87. i pre '87. šta će se desiti... To je pisalo, da, da će ova vojska JNA da pređe i da bude srpska vojska. To su bile razne prepiske između raznih akademika... To se znalo. Jer sam tada kupovao onaj zagrebački Danas, bio je i zagrebački Danas. Čak i odavde su tu pisali, kao Tijanić se predstavlj'o k'o Rodić... I on je bio otvoreno protiv rata, protiv svega toga... (M 1942.)

Karakter provokacija kojima su bili izloženi Hrvati u Starčevu bio je etnički i politički konotiran. Dobio sam informacije da su jednom od radnika u lokalnom poljoprivrednom kombinatu na traktoru bili pronađeni natpisi uvredljivog sadržaja. Najučestalije kvalifikacije za Hrvate bile su „ustaše“ i „tuđmanovci“. Tako je jedan od mojih sugovornika imao problema na poslu gdje ga je rukovoditelj pozvao na razgovor. Tom prigodom je upitan je li točno to što se priča po firmi da je on tajnik Hrvatske demokratske zajednice u Starčevu i Vojlovici (mada je poznato da u susjednoj Vojlovici ne žive Hrvati). Prema tumačenjima ispitanika, to su bili pritisci koji su rađeni kako bi bili zadovoljeni osobni interesi njihovih inicijatora. Gubitak posla za

radnika nepoželjne političke i etničke pripadnosti značio je slobodno radno mjesto za ljude predložene od strane podobnih radnika i poltrona. Kolale su priče kako Hrvati u Starčevu skrivaju oružje u crkvi, a na pojedinim kućama osvanuli su tih godina neprimjereni grafiti. Moj se otac također sjetio kako je početkom devedesetih godina u podrumu u zgradi u Pančevu u kojoj živimo izbio požar. Među stanarima pronio se glas da su vatru podmetnuli Hrvati iz Starčeva. Sve to je stavljeno u službu zastrašivanja, a mržnja prema hrvatskim nacionalistima odražavala se na lokalnu razinu, iako Hrvati u Starčevu s političkim odlukama i postupcima službenog Zagreba nisu imali nikakve veze. Promidžba i politika su iz kuta mojih sugovornika bili ključni razlozi za stvaranje razdora i međunacionalne netrpeljivosti. Dvojica Starčevaca s kojima sam pričao su i dalje kivni na neke svoje susjede zbog toga što su početkom devedesetih godina umjesto Titovih portreta počeli vješati uramljene fotografije Slobodana Miloševića i ukrašavati ih cvijećem. Zid koji razdvaja katoličku crkvu i parohijski dom u to vrijeme je porušen od strane nepoznatih počinitelja, spomenik sudionicima Narodnooslobodilačkoga rata koji se nalazio u središtu naselja je devastiran zato što je pojedince njegov oblik podsjećao na slovo „U“, postojao je i pokušaj skidanja ploče na kojoj piše Ulica maršala Tita, a spomen ploča s imenima palih boraca Drugoga svjetskog rata uklonjena je s ulaza u prostorije Mjesne zajednice Starčevo. Sve su to događanja koja su ukazala na veliki politički zaokret i revizionističku nacionalnu orijentaciju prisutnu kod većine građana dominantne etničke skupine.

Nastupa 1995. kada Hrvatska realizira nekoliko vojnih akcija čiji su ishod bili i progoni srpskog civilnog stanovništva. Vrhunac iseljavanja Srba iz Hrvatske nastupa potkraj kolovoza te godine kada u Starčevo pristiže veliki broj izbjeglica s teritorija tzv. Republike Srpske Krajine. O događajima koji su se tog mjeseca dogodili ukratko su izvijestile *Starčevačke novine*.

Zbog naglog interesovanja opštinskih i regionalnih čelnika za naše mesto, privređen je i obilazak hrvatskih porodica, kao i porodica koje su primile prognanike. Tim povodom dolazili su Siniša Batalo, načelnik Južnobanatskog regiona, i dr Radenko Topalović, predsednik Skupštine opštine Pančevo (s. n. 1995a, 2).

Starčevo su posetili načelnik Južnobanatskog regiona Siniša Batalo i predsjednik Skupštine opštine Pančevo dr Radenko Topalović, garantujući starčevačkim Hrvatima punu sigurnost i ravnopravnost u našoj građanskoj državi (s. n. 1995c, 1).

Zbog čega je sigurnost Hrvata u Starčevu morala biti očuvana? Priljev izbjeglica iz Hrvatske označio je dolazak mnogo ogorčenih i frustriranih ljudi i istodobno pojavu negativnih osjećaja kod rodbine koja ih je trebala primiti. Izvjesna M. je osoba koja je mnogim hrvatskim obiteljima predlagala iseljenje, a na njihovo mjesto planirala je doseliti svoju familiju iz Hrvatske. Prema iskazu M 1942. plan je bio da čitavo hrvatsko stanovništvo bude iseljeno iz Starčeva i da se Srbi iz Krajine nastane u njihove kuće i imanja. On pamti da su u njegovo kućanstvo 1995. upali neki naružani muškarci koji su postavljali pitanja o nacionalnoj pripadnosti mještana. Nekonfliktni stav koji je pokazao prema njima ih je odbio i oni su napustili njegov dom.

Ni katolička crkva nije bila pošteđena tog kobnog kolovoza 1995., tako da su krajem mjeseca gorjela crkvena vrata. Mnogi govore da je požar podmetnuo dečko koji potječe iz hrvatske obitelji.

*U noći između 25. i 26. avgusta gorela su vrata Katoličke crkve u Starčevu. Negde oko 3.30 grupa mladića primetila je vatru na ovom objektu i pokušala da je ugasi. Pošto je vatra već zahvatila unutrašnji deo vrata, neophodna je bila pomoć vatrogasaca koji su odmah reagovali i sanirali požar. O ovom incidentu obavešten je Sekretarijat unutrašnjih poslova koji će sprovesti istragu. Na lice mesta izašli su i potpredsednik Izvršnog odbora Skupštine opštine Pančevo Vese-
lin Grković i potpredsednik SO Miroslav Pavlović (s. n. 1995b, 4).*

Ispitanik koji se nacionalno izjašnjava kao Jugoslaven također se sjeća ovih nemilih zbivanja za čije vinovnike imenuje ekstreme koji su tada bili pod utjecajem državne huškačke promidžbe. Ostali sugovornici koji ne pripadaju hrvatskoj skupini ovu temu tijekom intervjua nisu pokretali. Nakon tog posljednjeg vala etnički motiviranih incidenata stanje se stabiliziralo uz potporu lokalnih vlasti, pa se sada, 20 godina kasnije, može reći da u Starčevu među različitim nacionalnim zajednicama vlada miran suživot i zajedništvo.

Zaključak

Teško je očekivati da nakon više od dva stoljeća od doseljavanja prvih pripadnika hrvatskoga naroda u Starčevo ne dođe do transformacije njihova identiteta. Hrvatska skupina je do kraja XIX. stoljeća čuvala svoju posebnost ne stupajući masovno u mješovite brakove. Od tog perioda oni počinju ostvarivati takve veze s lokalnim Nijemcima koje traju do kraja Drugoga svjetskog rata, a njemački utjecaj na zajednicu postao je očevidan između dva svjetska rata kada se čak i izgled svećanih tradicionalnih nošnji kod Nijemaca i Hrvata izjednačio. Za to su vrijeme Hrvati u Starčevu imali svoje učitelje, pjevačko društvo, kavane u kojima su se okupljali, a inteligentniji pojedinci na čelu s Mišom Brajcem, osnivali su između dva rata hrvatske političke, prosvjetne i gospodarske udruge. Vjera i crkva su za njih oduvijek predstavljali najvažnije identitetske komponente, često značajnije od etničkih. Poslije Drugoga svjetskog rata sve manje uspijevaju održati religiju vitalnom u svojim redovima. Mnogi su se iz ideoloških razloga opredijelili za ateizam, a to je kasnije dovelo do lakšeg nacionalnoga pretapanja u većinski narod, jer je katolički identitet ključna značajka hrvatskog pučanstva u Starčevu. Drugi faktor koji je utjecao na ubrzanje asimilacijskih procesa su mješoviti brakovi s pripadnicima vjerski i etnički drukčijih skupina koji su s vremenom postali pravilo.

Podaci popisa od šezdesetih godina XX. stoljeća do danas pokazuju kako se populacija građana Starčeva hrvatske nacionalnosti smanjuje za oko 100 na svakih deset godina. Izvjesno je da će njihov broj za dvadeset godina biti dvoznamenkast. Starosna struktura izjašnjenih bi trebala biti ispitana, ali sudeći prema trendovima prisutnim kod hrvatske manjine u čitavoj Srbiji, kao i stanjem koje sam vidio na terenu, većina Hrvata u Starčevu je starije životne dobi. Njihovi potomci su sklo-

ni nacionalnom neizjašnjavanju, identifikaciji sa srpskom skupinom ili starosjedilačkom zajednicom, a samo nekolicina sebe smatra Hrvatima. Treba imati u vidu širi društveni kontekst u kojemu najveću distancu i najnegativniji stav građani Srbije pokazuju prema Albancima, Hrvatima, Bošnjacima i Romima (Vreme 2015). To su okolnosti u kojima biti Hrvat nije toliko poželjno, pogotovo među mlađom populacijom.

S druge strane medalje nalazi se Republika Hrvatska koja za svoje sunarodnjake u vojvođanskom Banatu ne pokazuje ni minimum zanimanja. Ljudi s kojima sam razgovarao se stoga opravdano osjećaju zapostavljenima i osuđenim na izumiranje i lagani nestanak. Suprotni primjer iz neposredne okolice je selo Ivanovo u kome je broj Bugara Palčena jednak postotku Hrvata u Starčevu. Za Bugare i njihova društva koja djeluju na ovim prostorima zainteresirana je matična država čiji diplomatski predstavnici u Srbiji redovito nazoče kulturnim manifestacijama u tom mjestu. Također, institucije hrvatske nacionalne manjine nisu do sada pridavale mnogo pozornosti svojim sunarodnjacima u Starčevu. Iako želju za osnivanjem udruga koje bi njegovale hrvatsko nasljeđe u Starčevu, i na taj način se bavilo čuvanjem simbola etničkog identiteta ove zajednice nisam prepoznao kod većine ispitanika, mislim da bi to ipak pridonijelo prepoznatljivosti skupine u naselju i okolici, poboljšalo njezin položaj i obogatilo kulturni život na lokalnoj razini.

Turbulentna vremena u kojima je bilo opasno istaknuti svoju etničku i religijsku pripadnost su prošla, a danas rimokatolička župa u crkvi svetog Mauricija redovito organizira koncerte i kulturne događaje koji su podržani od strane Mjesne zajednice Starčevo i Doma kulture „29. novembar“. Mjesna tijela vlasti isto tako ne prave razliku kada su u pitanju donacije objema župama i redovito, sukladno raspoloživim materijalnim sredstvima, financiraju sve potrebne radove na objektima i imovini pravoslavne ili katoličke crkvene općine. Hrvati koji bi možda bili spremni na nacionalno usmjereni angažman ne bi stoga trebali strahovati da će njihovo etničko okupljanje izazvati negativne komentare i revolt sugrađana, ali bilo koja aktivnost te vrste morala bi imati potporu kod službenih ustanova koje štite interese Hrvata u Srbiji.

Nadam se da sam uspio u svojem nastojanju da na primjeru ove male zajednice pokažem kako identitet nije statičan i nepromjenljiv, već da su osobe u konstantnim pregovorima sa socijalnom sredinom, svojom i bliskim skupinama, a da se promjene i tendencije koje postoje na društvenom planu odražavaju na mikro razini. Na ovaj sam način otvorio brojna tematska područja i ukazao na pravce eventualnih budućih istraživanja za koja bi ova analiza mogla poslužiti kao dobra početna osnova. S obzirom na to da ne namjeravam okončati svoje bavljenje proučavanjem etničkih identiteta, ova kratka studija podložna je korekcijama i nadopuni. Svoj rad, između ostaloga, smatram doprinosom ispitivanoj zajednici koja je dijelom zaslužna za odabir moga budućeg poziva, i bez čije potpore i spremnosti ispitanika da razgovaraju o različitim i za neke od njih osjetljivim temama, istraživanje ne bi bilo uspješno realizirano.

Literatura

- Anderson, Benedikt. 1998. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- Andrejić, Petar. 2002. Porast koji zavarava. *Mrežna prezentacija Starčeva*. <http://www.starcevo.org.rs/popis.pdf> (pristup 29. VIII. 2015.)
- Andrejić, Petar. 1997. *Prozor u prošlost*. Beograd: Beoprint.
- Bandić, Dušan. 1997. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bara, Mario. 2015. „Naši Šokci“: podrijetlo, migracije i društveni razvoj Hrvata u Banatu. *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 6: 9-46.
- Bara, Mario i Tomislav Žigmanov. 2009. *Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti*. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.
- Bart, Fredrik. 1997. Etničke grupe i njihove granice. U: Filipe Putinja i Žoslin Stref-Fenar (ur.). *Teorija o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek. 211-260.
- Bašić Palković, Davor. 2013. Prva organizacija s hrvatskim predznakom u Banatu. *Hrvatska riječ*, 19. travnja, 17.
- Bukurov, Branislav. 1970. Naselja u južnom Banatu. *Zbornik Matice srpske za prirodne nauke* 39: 5-68.
- Čolović, Ivan. 2014. *Rastanak s identitetom*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Erdeljanović, Jovan. 1992. *Srbi u Banatu – naselja i stanovništvo*. Novi Sad: Matica srpska, Prometej.
- Eriksen, Tomas Hilan. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek i Krug.
- Grbić, Jadranka. 1993. Etnicitet i razvoj. Ogled o etničkome identitetu i društvenome razvoju. *Etnološka tribina* 16: 57-72.
- Grbić Jakopović, Jadranka. 2014. *Multipliciranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije, identitet*. Zagreb: Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, FF press.
- Iskruljev, Toša. 1931. Kroz naš južni Banat (feljton). *Jugoslavenski dnevnik* 250, 251, 253, 255, 257, 260, 265, 279, 282, 286, 292, 304, 307, 321.
- Jagić, Ante. 1929. Hrvatske naseobine u Banatu. *Letopis Matice srpske* 319: 33-39.
- Krel, Aleksandar. 2013. *Mi smo Nemci*. Beograd: Etnografski institut Sanu.
- Krpan, Stjepan. 1990a. Hrvati u Banatu. *Arhivski vjesnik* 34: 79-85.
- Kuljić, Todor. 2006. Kultura sećanja. U: Aljoša Mimica i Marija Bogdanović (ur.). *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Majer, Andreas. 2008. *Opovo: prilozi za monografiju*. Pančevo: Istorijski arhiv u Pančevu.
- Maluckov, Mirjana. 1995. *Nošnja Pančeva i okoline*. Novi Sad: Odeljenje za društvene nauke Matice srpske.
- Messner-Sporšić, Ante. 1931. Kolonije hrvatskih plemića u Banatu. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 28(1): 160-207.
- Mićić, Milan. 2014. Migracije u Banatsku vojnu granicu iz drugih delova Banata po delu Jovana Erdeljanovića „Srbi u Banatu“. *Vojna granica u Banatu i banatski militari u 18. i 19. veku*: 187-196.

- Pecinjački, Sreta. 1982. *Graničarska naselja Banata (1773-1810) I. tom (A-I)*. Novi Sad: Odeljenje za društvene nauke Matice srpske.
- Pekić, Petar. 1930. *Povijest Hrvata u Vojvodini*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pišev, Marko. 2010. Ko je ko u Kraljevini SHS: Formalna analiza Cvijićeve rasprave o jedinstvu južnih Slovena. *Etnoantropološki problemi* 5(2): 55-79.
- Potpara, Vesna, Maja Živković, Slobodanka Perović, Grozdana Savičić, Nikola Vlajić, Marina Miljuš. 2010. *Starčevo: kulturni identitet i kontinuitet*. Pančevo: Zavičajni muzej za zaštitu spomenika kulture.
- Prelić, Mladena. 2008. *(N)i ovde (n)i tamo: etnički identitet Srba u Mađarskoj na kraju XX. veka*. Beograd: Etnografski institut Sanu, Posebna izdanja 64.
- Safran, William. 2004. Deconstructing and comparing diasporas. U: Carolin Alfonso, Waltraud Kokot i Khachig Tölölyan (ur.). *Diaspora, Identity and Religion. New Directions in Theory and Research*. London i New York: Routledge. 9-29.
- Slavnić, Stevan. 2014. Nemačko-banatska regimenta početkom XIX veka u statistici jednog Austrijanca. *Vojna granica u Banatu i banatski militari u 18. i 19. veku*: 98-110.
- s. n. 1995a. Briga za 321 prognanika. *Starčevačke novine*, 13. rujna, 2.
- s. n. 1995b. Gorela vrata katoličke crkve. *Starčevačke novine*, 13. rujna, 4.
- s. n. 1995c. Prognanici. *Starčevačke novine*, 13. rujna, 1.
- Starčevačke novine. 2006. Referendumska kampanja. *Starčevačke novine* 151 http://www.starcevo.org.rs/stara_arhiva/novine/151aktuelno.html (pristup 28. VIII. 2015.)
- Šantek, Goran Pavel. 2005. Ethnographic Realism and the Role of Ethnologist of Religion. *Narodna umjetnost* 42(1): 125-142.
- Terzić, Ivan. 2011. Tradicijsko odijevanje Hrvata u Banatu na primjeru sela Starčeva. *Katalog izložbe Hrvatske matice iseljenika „Tradicijsko ruho Hrvata u Vojvodini“*: 21-23.
- Vreme. 2015. Diskriminacija, javnost i vlast. *Vreme* 1263. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=%201281176#CESID> (pristup 31. VIII. 2015.)

Arhivski izvori

- Knjiga konvertita Rimokatoličke crkvene općine u Starčevu.
- Matice rođenih, umrlih i vjenčanih Rimokatoličke crkvene općine u Starčevu.
- Status Animarum Rimokatoličke crkvene općine u Starčevu.
- Zapisnik biskupskog posjeta Rimokatoličke crkvene općine u Starčevu iz 1836. godine.

Statistički izvori

- Republički zavod za statistiku: Podaci sa popisa stanovništva 2011. o nacionalnoj i vjerskoj strukturi grada Pančeva i naseljenih mjesta.

Summary

Ethnic identity of Croats in Starčevo

This work is the result of the research conducted in Banatian settlement Starčevo, a suburban town near Pančevo. In these places the author recognized a high degree of plurality, as well as the presence of interactive and communicative inter-identity agreements established at the national, religious, local and regional level. Addressed issues deal with how ethnic Croats today define themselves and their place in this colourful and multiethnic environment, what is the nature of their relations with other communities, in which way they distinguish themselves from others etc. During the interpretation of the obtained data parameters such as ethnic, religious, cultural, political and linguistic identity, a sense of belonging, identity markers, borders, ethnic distance, stereotypes, the degree of assimilation and ethnic mixing are discussed and reflected upon. One of the author's intentions was to acquaint the wider academic community with the research methods concerning the members of so far not quite recognized ethnic groups in Banat and the possibilities of implementation of relevant theories in analyzing the obtained ethnographic material.

Keywords: Croats in Banat, Starčevo, identity.